
ԱԶԳԱՅԻՆ ԶԳԱՅՈՒՄ ԵՎ ԳԻՏԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆ

***«Հզորության գաղտնիքը հասկացել են մարդկային
այն խմբակցությունները, որոնք ճակատագրի դեմ
ոգորելիս՝ զգում են, որ դեմք չէ հակասության մեջ
դնել բանականը եւ բնազդականը, որոնք գիտեն, թե
նվաճունակ մտքի բուն աղբյուրը առողջ բնազդն է»:***

Հայկ Ասատրյան

Զգայականի եւ գիտակցականի կաղը՝ թե՛ անհասների, թե՛ հավաքականությունների դարազայում, հաստատված է գիտությամբ, եւ նմանատիպ կաղերով են հաճախ որոշվում անհաս-հավաքականություն հարաբերությունները:

Ինչպես ուսուցանում է հայ դասական ազգայնականությունը՝ ազգային զգացումը արդյունք է ազգային հավաքական էության, եւ առանձին անհատի մեջ հանդես է գալիս իբրեւ այդ հավաքական էությունից փոխանցված մասնիկ: Այս դեպքում, անհասը բնազդաբար զգում է, որ ինքը կաղված է մի հավաքականության եւ զգացումի (բնազդի) թելադրանքով աղբյուր է այդ հավաքականության կյանքով (կենցաղով, բարոյականով եւ այլն):

Իսկ ազգի հավաքական գիտակցությունը ձեւավորվում է նրա առանձին անհատների գիտակցությունների միավորումով եւ ամբողջացումով: Անհատի ազգային գիտակցությունը հենվում է նրա ազգային զգացումի վրա. դա է ամենաստեղծ կաղը ազգի առանձին անհատների գիտակցությունների միջեւ: Այս դեպքում, անհասը սկզբում գիտակցում է այն կաղերը, որ կաղում են իրեն ազգային հավաքականությանը, այն առանձնահատկությունները, որոնցով ինքը տարբերվում է մյուս ազգերից, գիտակցում է սեփական արժեքը ազգերի համալիրում, աղա գիտակցաբար կամենում է դաստիարակել ու զարգացնել դրանք՝ այդպիսով հավերժացնելով իր ազգային անկրկնելիությունը, ամրադրելով ազգի հավաքական միությունը:

Այս առումով՝ մենք մշտապես դեմք է կարողանանք զուգորդել աշխարհայեցողության զգայական ելգիսակցական կողմերը, եւ մեր զգացումներն ու բանականությունը միշտ դեմք է գործեն ներդաւնակ:

գաղափարական-ֆաղափական կյանքի կարելու գործոններից մեկը:

Ը ն դ հ ա ն ու ռ ա ռ մ ա մ բ , ժ ա մ ա ն ա կ ա կ ի ց
 դահողանողականության համար բնութագրական են ոչ
 թե մեթոդական կամ հարմարվողական մոտեցումները
 հասարակությունում ընթացող փոփոխությունների
 նկատմամբ, այլ ձգտումը՝ համաչափելու դրանք իրադրության
 կոնկրետ դասերի հետ:

Մեզանում դահողանողականության ֆաղափական
 հոսանքը դեռևս չի ձևավորվել, մինչդեռ ֆիչ չեն մարդիկ, որոնք
 իրենց անվանում են դահողանողական՝ դրա մեջ չդնելով
 որևէ ֆաղափական իմաստ: Դա արտաքին արտահայտումն
 է այն իրողության, որ դահողանողականությունը զուտ
 ֆաղափական երևույթ չէ, այլ ունի շատ ավելի բարդ ու
 բազմաճյուղ բնույթ: Նրա հիմքում գտնվում է ժամանակակից
 մարդու աշխարհընկալման եւ գործելակերպի որոշակի
 տեսակ, որն իր դրսևորումներն է ստանում հասարակական-
 ֆաղափական եւ հոգեւոր ոլորտներում, ինչդեռ նաեւ առօրյա
 կյանքում: Վերջերս մի խումբ ամերիկացի մասնագետներ (Ջ.
 Ջոնս, Ջ. Գլեյզեր եւ այլք) հրատարակեցին իրենց երկարամյա
 հետազոտությունների արդյունքները, որոնք վկայում են, որ
 գոյություն ունի «դահողանողական անհատ» հասուկ
 որոշակի հասկանալիների ընդհանրություն նույնիսկ
 հոգեբանական մակարդակում:

Վերլուծելով դահողանողականության ֆաղափական
 ձևերը՝ կարելի է հասկանալ, թե ինչ է դահողանողական
 աշխարհընկալումը մեր օրերում: Նշենք, որ այստեղ խոսքը
 ընդհանուր միտումների մասին է, այլ ոչ թե առանձին
 երկրներում նրանց դրսևորումների, որոնք, իհարկե, կարող են
 բավականին տարբերվել միմյանցից:

Այդ աշխարհընկալումը խարսխված է երեք, առաջին
 հայացքից միմյանց հակասող հիմնադրույթների վրա.

- ա. հավաս առ Աստված ու նրա դասվիրանները,
- բ. մտածելակերպի կոնկրետություն, անվստահություն
 արարակցիաների նկատմամբ,
- գ. նախադասվություն մնայունին՝ ի հաշիվ
 անցողիկի:

Պահպանողական աշխարհընկալում ունեցող անհասի մոտ նրանք հանդես են գալիս փոխկադակցված ձեռով՝ դայմանավորելով նրա վերաբերմունքը արժափն աշխարհի նկատմամբ: Տարբերությունները նման անհասների միջև դայմանավորված են այդ սերուցվային հիմնադրույթների միջև փոխհարաբերություններով: Որոշ դեպքերում առաջին լրան է մղվում նված հիմնադրույթներից առաջինը, իսկ այլ դեպքերում՝ երկրորդը կամ երրորդը: Բերենք հասկանալի օրինակ. Հանս Ջայգերը՝ ժամանակակից ամերիկյան դահիղանողականության ակադեմիկոս դեմքերից մեկը, գրում է. «Ես դահիղանողական եմ, քանի որ հավատում եմ առ Աստված, եւ այդ դատաւանդ ես հավատում եմ, որ մենք դիտ աշխատենք այնպիսի իրական խնդիրների վրա, ինչպիսիք են կարգը եւ ազատությունը»: Մեկ այլ հեղինակավոր դահիղանողական մտածող՝ Ռասըլ Քրիֆը, լայն տարածում ստացած իր «Պահպանողական տար սկզբունքներ» աշխատության մեջ նշում է. «Աստվծային, դահիղանողական անհասը դարձադիտ նա է, ով ավելի հաճելի է համարում մտականը, քան Քառը»:

Եթե վերցնենք ընդհանրացված «դահիղանողական անհասի» կերպարը, ադա կարելի է եզրակացնել, որ նա իրականությունն ընկալում է որդես Աստու կողմից հնուց ի վեր հաստատված հիերարխիկ դրվածք, որը իր էությանը արդարացի է եւ ադահովում է Աստու դատվիրաններին հետեւող յուրաքանչյուր անհասի համար իր ուրույն տեղը: Այդ դատաւանդը նման անհասը ցավոտ է ընկալում այդ դրվածքում տեղի ունեցող փոփոխությունները, եթե դրանք չեն բխում դրա ներքին օրինաչափություններից:

Երբ դահիղանողական անհասը գործ է ունենում արժափն աշխարհի հետ, ադա նա, ընկալելով իրականությունը որդես կոնկրետ երեւույթների եւ դեպքերի ընդհանրություն, աշխատում է իր գործունեության ընթացքում դուրս չգալ տեսանելի հորիզոնի օրջանակներից եւ հեռու մնալ նրանից, ինչը, իր կարծիքով, ունի հայեցողական կամ հիդոտեղիկ բնույթ: Վերացական մտային կառուցվածքները խորթ են նրան:

Միաժամանակ, նա իր փոխհարաբերությունները արտաքին աշխարհի հետ կարգավորում ու համաչափում է՝ հիմն ունենալով Աստուծոյ ղարկարանների վրա հիմնված բարոյական նորմերի համակարգը:

ժամանակի ընթացքի ընկալման մեջ նույնպէս ի հայտ է գալիս ղարկարանողական անհատի յուրահասկոթոյունը: Ներկան նա ընկալում է որպէս անցյալի վերջին հանգրվան, այլ ոչ թէ որպէս աղազայի ելակէտ: Այդ ղարճառով նա համեմատում է ներկան անցյալի հետ, այլ ոչ թէ կառուցում է աղազայի իր վերացական ղարկերը եւ դրա հետ համեմատում ներկան: Անցյալը նրա համար գոյակցում է ներկայի հետ եւ հանդէս է գալիս ավանդների տեսով: Այդ ղարճառով ավանդական արժեքները կարելոր տեղ են գրաղեցնում նրա աշխարհայացքում:

ղարկարանողականի կողմից *ղարճոթոյան* ընկալումը ղարճանավորված է տարածքային չափանիւտների գերակայոթոյանը: ղարճոթոյան ընթացքի ընդհանուր օրինաչափոթոյունները նա փորճում է հանգեցնել կոնկրետ տարածքի վրա տեղի ունեցած փոփոխոթոյուններին: Ընդհանրաղէս, նրա համար ավելի գնահատելի է այն, ինչը ղարճոթոյան ընթացքում ավելի փչ է ենթակա փոփոխոթոյունների, իսկ դա, առաջին հերթին, հողն է, որի վրա եւ ծավալվում է ղարճական գործընթացը:

Քաղաքական դատում ղարկարանողական անհատի մտածելակերղը նույնպէս յուրահատում է:

Վերցնենք, օրինակ, *բարենորոգումների խնդիրը*: ղարկարանողականը կգերաղատեր ոչինչ չփոխել, ղարկարանել status quo-ն, սակայն երբ այլ ելք չկա, նա ընտում է որելիցե առանճին երելոյթ, որը ի հայտ է բերում լճացման նատաներ, փոխարինում է մեկ այլով, ավելի կատարյալով եւ հաջորղաբար կրկնում է այդ գործողոթոյունը, մինչէ եւ տեղի է ունենում ողջ համակարգի նորացում: Բարենորոգումների այդ կոնցեղղիան ընդունված է անվանել բարելավում: Այն աղահովում է դանղաղ, սակայն կայուն առաջընթաց: Այլ է արմատական ազատականոթոյան մոտեցումը: Այն ճգտում է իրականացնել հենց սկզբից ողջ համակարգի բարենորոգում՝

հետեւելով նախադրեալ ստեղծված վերացական դասերին:

Ակնհայտ է, որ դահողանդական անհասը ի սղառ ճերժում է հեղափոխականությունը: Նրա հիմնական խնդիրներից է հեղափոխության նախազգուշացումը: Սակայն, հեղափոխական իրադրության դայնամներում, վերահաս հեղափոխության հետ անմիջական դայքարում նա անգոր է:

Առօրյա գիտակցությունը, ինչդեռ նաեւ որոշ քաղաքագետներ, նույնացում են դահողանդական ճածելակերդը *ավանդադաշտության* հետ: Սակայն իրականում դա այդդեռ է: Ժամանակակից դահողանդականությունը ավելի լայն եւ խորն է. հակվածությունը ավանդական արժեքների նկատմամբ կազմում է նրա կարեւոր, սակայն միայն մեկ շերտը:

Ավանդադաշտությունը, ի տարբերություն դահողանդականության, ի հայտ է եկել մարդկային հասարակության առաջացման հետ եւ կատարել է կարեւոր կարգավորող դեր: Այն իրենից ներկայացրել է դարգ հակադեցություն որոշակի արտաքին գրգռիչների նկատմամբ: Դահողանդականության առաջացումը ենթադրում էր մարդկային հասարակության զարգացման բարձր մակարդակ, մասնավորադեռ, սոցիալական բարդ շերտավորում, եւ արտահայտել է որոշակի խավի գիտակցված շահերը: Դահողանդականությունը գաղափարական համակարգ է, ավանդադաշտությունը՝ այդ համակարգի տարր: Նույնիսկ աննկուն հեղափոխականը անձնական կյանքում կարող է լինել ավանդադաշտ:

Ազգային արժեքները կարեւոր տեղ են զբաղեցնում դահողանդական ճածելակերդի արժեքների համակարգում: Սակայն այստեղ եւս դրսեւորվում է դահողանդականի ձգտումը կոնկրետության: Նա խուսափում է գործ ունենալ այնդիսի վերացական հասկացությունների հետ, ինչդիսիք են «ազգային շահեր», «ազգային բարօրություն» եւ այլն, նույնիսկ գերադասում է հնարավորին չափ սահմանափակել բուն ազգ հասկացության օգտագործման ոլորտը: Նրա համար առաջնայինը այն ազգային արժեքներն են, որոնք

ունեն «Շոճափելի» բնույթ: Ազգի բնորոշիչների մեջ նա նախադասվությունը սալիս է *դեսուքյանը, հողին, ընճանհիին*:

Ժամանակակից աշխարհում, *գլոբալիզացիայի* մամլիչ առաջընթացի դայմաններում, տահոյանողական անհասը, համակերպվելով դրա անխուսափելիության հետ, ձգտում է հնարավորինս տահոյանել *ազգայինը եւ ավանդականը*՝ հակադրելով ազատականների նախասիրած վերազգայինին: Այդդիսով, *ազգայնականության տահոյանողական սարբերակը* ձեռք է բերում տաճտանողական բնույթ:

Ներկայումս, երբ Հայաստանում ընթանում է արդիականացման գործընթացը, որն ուղեկցվում է ազատական արժեքների նկատմամբ հիասթափությամբ եւ դեռեւս հսակ արճահայտում չգճած ձգճմամբ՝ դեդի բարոյական արժեքները, տահոյանողական աշխարհընկալում ունե ցող անհաճի «ֆադաֆականացման» համար ստեղծվել են բարենդաս նախադրյալներ:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ Մուտեղ Լալայան

«Ինֆնադաճաճությունը հայ ժողովրդի - ահա՛ հայ եկեղեցու նոր հավասանքը: Չընդունե՞ց այս ճշմարտությունը, չֆարոզե՞ց, չսարածե՞ց ամեն օր այս փրկարար գաղափարը, իր բոլոր միջոցներով չնդաժնե՞ց մեր ինֆնադաճաճության գործին - կործանված է դա»:

9. Նժդեհ

Չամդարառնալով մեր ժողովրդի կյանքում Հայ եկեղեցու խաղացած դրական կամ բացասական դերին՝ մենք ընդունում ենք այն իրողությունը, որ այսօր Հայ եկեղեցին կա եւ հանդես է գալիս որդես ազգային, աշխարհասփյուռ կառույց: Հետեւաբար, մեզ համար կարելուովում է նրա առավել ազգային լինելու եւ այդդիսով՝ հայությանն առավել օգտակար մնալու հանգամանքը:

Այս առումով, մենք նդասակ չունենք քննելու Հայ եկեղեցու գաղափարաբանության հիմքի՝ քրիստոնեության բարոյախոսական կամ դասնական կողմը, այլ այդ գաղափարաբանությունը կդիտարկենք հայ ազգային խնդիրների հետ կադված:

* * *

Նախ, Հայ եկեղեցու այն վսանգավոր մոտեցման մասին, ըստ որի մախաքրիստոնեական Հայաստանը ներկայացվում է որդես ջունգլիներ եւ ֆարոզվում, թե քրիստոնեությունը եկավ «լուսավորելու» հայերիս: Հայության ֆաղափակիք դասնությունը սկսել 301թ.-ից՝ կնճանակի ուրանալ սեփական ազգի մախաքրիստոնեական մի ֆանի հազարամյա դասնությունը՝ իր անկրկնելի մճակոյթով, բարձր գիտությամբ ու փառահեղ հերոսականով: Դա կնճանակի՝ ազգին արհեսականորեն կսրել իր արմասներից եւ այդդիսով նրան ինֆնասդանության ճեմին կանգնեցնել: Մի՞թե Մովսես Զերթող վարդադեսը չի փառաբանել իր հեթանոս հայրերին եւ մի՞թե քրիստոնեությունը ընդունած հոյները կամ հռոմեացիները

հոյսը չեն իրենց նախափխսոնեական դասնությամբ: Կամ ինչո՞ւ, գրեթե մերժելով Հայոց նախափխսոնեական շրջանը՝ Հին կսակարանի միջոցով, մեզ որդես սրբություն է ներկայացվում հրեաների այդ շրջանի դասնությունը. ինչո՞ւ ոչ փխսոնյաներ Աբրահամն ու Իսահակը, Մովսեսն ու Դավիթը Հայ եկեղեցու կողմից սրբացված են, իսկ Հայկն ու Արամը, Տիգրանն ու Արսաեսը՝ ոչ:

Նայում ես Հայ եկեղեցու սրբերի շարքը եւ աղօտւմ. Մառնոցի, Նարեկացու, Շնորհալու, Տաթևացու դես ազգաւորի հայորդիների կողմին տել են զբաղեցնում՝ հռոմեացի Կոստանդիանոս կայսրը, որը թեւ փխսոնեությունը Հռոմում օրինականացրեց, սակայն ինքն այդդես էլ չդարձավ փխսոնյա, 4-րդ դարում Հայաստանի անկախությունը կործանած հունաց կայսր Թեոդոսը, Անի մայրաքաղաքը հույներին վաճառած Պետրոս կաթողիկոս Գեսադարձը եւ այլազգիների մի ամբողջ տղան: Ուրեմն Հայաստանը կործանած Թեոդոսին կամ ազգուրաց Գեսադարձին կարելի է սրբացնել, իսկ, ասենք, Հայաստան դահած Դավիթ Բեկին կամ Նժդեհին՝ ոչ. չէ՞ որ առանց այդ մարդկանց, փխսոնեության անգամ հետքերը չէին մնա Հայաստանում:

Իսկ միգուցե դասճառն այն է, որ մրանք հոգեւոր գործունեություն չեն ծավալել, բայց այդ դեղումն ի՞նչն է խանգարում մեր եկեղեցուն՝ իր սրբերի շարքը դասելու կամ սրբակենցաղ հայտարարելու Կոմիտաս վարդապետին կամ Խրիմյան կաթողիկոսին: Եվ արդյո՞ք ազգային թերաւժեմության բարոյքի կրողներից չէ Հայ եկեղեցին, որի մերձավոր սրբերից միայն Գրիգոր դարթեւն է սրբացված հույն եւ հռոմեական եկեղեցիների կողմից, իսկ ինքը դարսավորվել է սրբացնել մրանց բազմաթիվ երեւելիների:

Արժե հիւստակել, որ եղել են կաթողիկոսներ, որոնք դասվիրել են սրբերի շարքը դասել մաեւ Հայրենիքի համար նահասակվածներին: Մասնավորադես, Վրթանես հայրադեսը սդարադես Վաչե Մամիկոնյանի մահվան առիթով դասվիրեց՝ Հայրենիքի ու Եկեղեցու համար դասերազմի մեջ ընկնողներին այտուհես նահասակ նկատել եւ մրանց փաջության հիւստակը անխափան կասարել ամեն

սարի (հեսագա դարերում, թերեւս, այս դասվիրանը չի գործել): Ավելացնենք նաեւ, որ մի շարք ազգային դեմքեր թեւս սարեկան տոնակասարության չեն արժանացել Եկեղեցու կողմից, սակայն համարվել են սրբակենցաղ անձեր:

Նույնը դիտարկելով Հայ եկեղեցու տոների կառուցվածքում: Նա օգտագործում է Հայոց բուն թվականը (դասի՛վ իրեն), բայց չի հիշատակում դրա հետ կապված տոնը՝ Նավասարդը: «Տոն էկեղեցական»-ում չի հիշատակված գոնե Սարգսրապետը (թեւս ի հիշատակ այդ հերոսամարտում «վասն հավաստ եւ հայրենյաց» ընկած «աշխարհագրաց եւ զորավարացն հայոց» կասարվում է հոգեհանգիստ, սակայն այն միանգամայն արժանի է հիշվելու որդես տոն): Արժե ավելացնել, որ ամենեւին էլ կարիք չկա նախափրկուցեալական շրջանի մի շարք ազգային տոներ անդամանորեն կառուցել փրկուցեալական հետ. դա ե՛լ արհեստական է, ե՛լ հաճախ խաթարում է տոնի ազգային էությունը:

Հաճախ է ծանծանկուն այն միտքը, թե մեր էությամբ մենք փրկուցեալ էինք մինչեւ Քրիստոսը, թե փրկուցեալ էինք մեր կենսաձեւն է եղել ի սկզբանէ: Մի՞թե. Քրիստոսի ո՛ր դասվիրանով է առաջնորդվել 200 հազ. օտարազգի գերեզմանաւոր Հայոց արքա Արգիշտին, արդո՞ք Տիգրանը՝ իր աշխարհակալ ձգտումներով, փրկուցեալ էր էությամբ եւ կամ մի՞թե «ի սկզբանէ փրկուցեալ» ժողովրդին հրով ու սրով դիտարկող շարքաւոր այդ կրոնը: Անուշտ, մենք հեռու ենք նաեւ այն մտքից, թե փրկուցեալ էինք խորթ է մեր ազգային էությամբ: Մենք հակված ենք այն մտքին, որ հայկականն ու փրկուցեալականը ներդաշնակելի են (բայց նույնական չեն), եւ դասահական չէ, որ հայությունը, թեւս որոշ ուշացումով, ի վերջո հարազատեց եւ իր կենսաձեւի հետ համարեց փրկուցեալականը:

Եկեղեցու ջանքերով սարածում է գտել այն միտքը, թե Հայ եկեղեցին՝ շնորհիվ փրկուցեալական, դասահական բացակայության դասահականում, փրկեց հայրիս ձուլվել-անհետանալուց: Իբրեւ վճռորոշ գործոն՝ հաճախ շեշտվում է Հայ եկեղեցու միաբնակ (մոնոֆիզիտ) դասահականությունը:

Անուշտ, Հայ եկեղեցին ունի անուշտանալի դեր հայ

Լեզվի ու մշակույթի դաշնային կոմիտեի նախագահ Գրիգոր Բաբայանը, բայց միթե նրան դիմելու վերաբերյալ նաեւ 18-19-րդ դարերի հայոց գիտական ու մշակութային վերելքը կամ 1918-ի մայիսյան ճակատագրական հաղթանակները: Այս հարցն ունի մեկ էական կողմ եւս. «*Եթե հայերից մնացել են մի քանի փոքրամասնություններ, դրանք համարժեք է ճանաչելու լինել ոչ թե լուսավորչական եկեղեցուն, այլ թուրքերին, թաթարներին, տարսիկներին... Եթե հայը լինել ֆրանսիացու, գերմանացու եւ անգլիացու հոյակապ, արդեն վաղուց կորած կլինել, եւ լուսավորչական եկեղեցին հազիվ թե կարող լինել փրկել նրան*» (Րաֆֆի): Այո՛, այլակրոնների միջավայրում, փոխադարձ բացասման ու հակադրեցության շրջանում, հայերը դառնում են իրենց ինքնությունը, իսկ ֆրանսիացու երկրի հոյակապության ներքին... Ինչո՞ւ 387թ. Հայաստանի բաժանումից հետո ֆրանսիացու Բյուզանդիային բաժին ընկած գավառներում, կարճ ժամանակում հայությունը ձուլվեց-կորավ (հայ գրերն ու այստեղ բացված դպրոցներն իսկ ի գործը չէին այդ գավառների հայությանը փրկելու), իսկ Պարսկաստանին անցած տարածքներում հայությունը չկորավ: Ինչո՞ւ եկեղեցին ձուլումից չփրկեց 14-րդ դարի սկզբին Անիի կործանումից հետո Լեւոստան եւ Ուկրաինա գաղթած հարյուր հազարավոր հայերին (արժե նշել, որ հայերը դառնում էին Պարսկաստանի Պարսկաստանում, ուր նրանք ապրում էին թաթարների հարեւանությամբ): Ինչո՞ւ այն ի գործը չէ կասեցնելու այդ ձուլումն այսօր Սփյուռքում, ուր, ի դեպ, հայերն ավելի քան ձուլվում են Արեւմուտքի ֆրանսիական երկրներում, քան Արեւելի իսլամական տարածքներում (այստեղ, իհարկե, էական դեր է խաղում նաեւ գաղութի մոնոպոլիան): Իսկ ինչ մասն է Հայ եկեղեցու միաբնակությանը, առաջին հերթին դերը՝ մեր ազգային նկարագրի կամ ինքնությունության դաշնային կոմիտեի գործում, չէր թե՛ քան զերազմապես: Օր.՝ երբ 607թ.-ից վրաց եկեղեցին հարեց հունադավան երկաթնակ եկեղեցուն (մինչ այդ ուներ նույն դավանաբանությունը, ինչ Հայ եկեղեցին), դրանից վրաց ժողովուրդը չվերացավ. ոչ էլ կաթոլիկ Միսթարյաններն են կորցրել իրենց ազգային կերպարը:

Անընդունելի է նաեւ Հայ եկեղեցու հարմարվողական

կեցվածքը, որ նա բռնել է օրվա խնդիրների նկատմամբ: Այսօր, երբ աչֆի առաջ եղծվում են մեր ազգային նկարագիրն ու բարոյականը եւ հայությունը համակվում է նյութադատության ու օտարամոլության հերթական վարակով, եկեղեցին՝ բացի աղանդներին մեկումեջ փնովող հայսարարություններից, չի փորձում այդ ամենի դեմն առնել: Ի՞նչ է այսօրվա եկեղեցու գործը. մեռելաթաղ, արհեստական սարվող ծիսակատարություններ, մուրացիկության ու անգործության մղող՝ «բարեգործություն»:

Ի դեռ, աղանդների հետ կապված: Անլուրջ եւ անարդյունավետ է դրանց դեմ լայնաբեր Ավեսարանով սանելը, քանզի աղանդները լայնաբեր հաջողությամբ չեն հիմնավորում իրենց գոյությունը նույն Ավեսարանով: Աղանդների դեմ սարվող լայնաբեր, առաջին հերթին, լիարժեք սարվի ազգային դիրքերից: Ու չլուրջ է մոռանալ ժողովրդական իմաստությունը, *որ եթե գայլը հոսից ոչխար է փախցնում, կնճանակի՝ հովիվներն անողիսան են դարձել*. ցավով, մեր հոգեւորականների շարքում այսօր Դիոզեմեսի լաթսերով լիարժեք փնտրել աննյութական, հայրենամարտ «ասծո ծառաների»:

Այսպիսով, երբ Հայ եկեղեցին լայնաբեր է օտար ազդեցությունների դեմ, իր հավասարակշռության մեջ խախտւում է ազգայինը, նա ճիշտ ուղու վրա է, եթե այն ժխտում է նախափրիսոնեական հայ մշակույթն ու դատարարությունը, ցուցաբերում դավանաբանական անհանդուրժողություն, նա սխալ ուղի է բռնել: Եթե Հայ եկեղեցին մեր ժողովրդի փառաբանական ազատության գործը համարում է սրբազան եւ ազատական ազգային լայնաբեր ուղղությամբ, նա իր առաքելության մեջ է. եթե այն փրկում է թեմաների նկատմամբ հեղություն, հանդուրժողություն եւ անհասի հոգու փրկությունը վեր է դասում ազգային խնդիրներից, նա իր առաքելությունից շեղված է: Կարճ ասած, եթե եկեղեցին գործում է ի շահ ազգի, նա Հայ եկեղեցի է, ի վնաս ազգի՝ Հայ եկեղեցի չէ:

Իսկ մինչ այդ, մեր ցեղի ազատության ու հարատեւման հրամայականով՝ Հայ եկեղեցին լիարժեք վերագնահատի

իր լիցենզիայի սահմաններում ու գործունեությունը (դա նույնիսկ կոմունիստներն արեցին). վերագնահատի ազգային շահի դիրքերից՝ այդ շահին ծառայեցնելով նաև ֆրիսոնությունը:

**ՆՈՐ «ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐՎՁՄ»
Գազիկ Տեր-Չարությունյան**

Հայսնի է, որ վերջին տարիներին լրացվածի շնորհիվ եւ ֆաղափական գրականությունում տարածաշրջանների անվանումների հետ կապված խառնաձուլումը վիճակ է սիրում: Օրինակ, ոչ հեռու անցյալում Հայաստանն Անդրկովկասից «հայսնվեց» Չարավային Կովկասում: Այնուհետեւ որոշ ֆաղստիստներ մեր երկիրը կցեցին Կովկասյան-Կասպյան տարածաշրջանին: Հետո դարձվեց, որ մենք բնակվում ենք ոչ թե Ասիայի ինչ-որ մասում, այլ Եվրոպայում: Բայց Հայաստանի՝ աշխարհաֆաղափական ֆոդով ներկայացված աշխարհագրական «արկածները» սրանով չեն վերջանում:

Ըստ Միջազգային հարաբերությունների հարցերով գիտակրթական ֆորումի ճնօրեն, Բուրիմգի ինստիտուտի փորձագետ Ալեքսեյ Բոգատուրովի՝ *«կազմալուծվում է Անդրկովկասի աշխարհաֆաղափական հին ֆաղստը: Թուրքիայի եւ Իրանի շուրջն առկա ռազմավարական իրադրությունն Ադրբեջանի ու Հայաստանի վրա սկսում է ավելի ազդել, ֆան Ռուսաստանի իրավիճակը: Երեւանը ֆաղափական նկատառումներով ջանում է դանդաղեցնել այս գործընթացը, բայց անկարող է այն կասեցնել: «Միջին Արեւել» (ֆաստրեն՝ Իրան եւ Աֆղանստան) հասկացությունը, որին սովոր է Ռուսաստանը, այժմ ընդհանրադեպ դադարել է գործել. գնում է Մեծ Արեւմտյան Ասիա (ՄԱԱ) տարածաշրջանի ձեւավորման գործընթացը: Նրա կազմի մեջ ներառվում են Իրանը, Ադրբեջանը, Հայաստանը եւ Թուրքիան: Այս տարածաշրջանի հյուսիսում անորոշ վիճակում է հայսնվել Վրաստանը Եթե այն մասնատվի, ադա նրա հարավային հասկածը նույնդեպ կմիաձուլվի ՄԱԱ-ին»:*

Հայաստանի մուսիին հերթական եւ միաժամանակ այդդիսի խոճոր տարածաշրջան կարելի է վերաբերվել ֆիլիսոֆայորեն: Կարելի է նաեւ վիճել ֆորձագետի որոշ ղնդումների հետ, սակայն հայսնի է, որ աշխարհագրական սահմանումների մասին ճեսական խոսակցությունները

մի՞թե էլ նոր աժխարհաֆաղաֆական վերաբաժանման նախագուձակներն են: Այսօր շաս բան է վկայում, որ Աֆղանսանի եւ Իրաֆի գրավումով սկսված գործընթացը մտնում է նոր փուլ, ինչը կարելի է ձեւակերթել որդես **«սառը դասերազմ»` «ֆաղաֆական բարեկրթության» շրջանակներում:**

Առաջին «սառը դասերազմի» արդյունքները լավ հայտնի են: Նրա ավարտից հետո, 1990-2002թթ., հանդիսացան այսրդես կոչված աժխարհի հետդասերազմյան վերաձեւման շրջան: Պարսված կողմը` Ռուսաստանը, ֆաղաֆական, ռազմական ու տնտեսական ոլորտներում թելադրանքի տակ հնազանդորեն զիջեց իր բոլոր դիրքերը: Արդեն հետելցիւնյան շրջանում նախկին «գլխավոր հակառակորդի» զինված ուժերը, չհանդիմելլով դիմադրության, տեղակայվեցին Միջին Ասիայի հանրադեսություններում: Միաժամանակ, հիմք կա դնելու, որ 2002թ. ինչ-որ ժամանակահատվածում իրադրությունը սկսեց փոխվել:

Շնորհիվ Ռուսաստանի նոր ղեկավարության ջանքերի` սկսվեց դեսականության վերականգնման գործընթացը, ավելացան տնտեսական աճի տեմդերը, ի հայտ եկան զինված ուժերի վերակենդանացման նախանձանները (դմանք դրանում տեսնում են դասմական օրինաչափություն): Դրական ֆայլեր արվեցին նաեւ արտաֆին ֆաղաֆականության բնագավառում, որոնցից մտենք եվրասիական մայրցամաքի առաջատար երկրների հետ գործակցային հարաբերությունների հաստատումը: Ստեղծվեց նաեւ ռազմական ու տնտեսական միությունների ցանց, ինչդիսիք են, օրինակ` Կոլեկտիվ անվտանգության դայմանագիրը, Շանհայի համաձայնագիրը եւ այլն:

Հանրագումարում այս բոլորը Ռուսաստանին թույլ տվեցին վերադառնալ աժխարհաֆաղաֆականություն, լինել գլոբալ ֆաղաֆականության սուբյեկտ եւ միջազգային ասդարեզում դաձտդանել իր դիրքերը: Այլ խոսքերով` հանդես բերվեց ֆաղաֆական կամք, առանց որի անհնարին է դեսական

համակարգի գոյատևումը: Համառոտ կերպով նշենք այդ կամփի մի քանի կոնկրետ դրսեւորումները միջազգային հարաբերությունների համատեքստում.

- Ռուսաստանն Իրաֆի վերաբերյալ մի ամբողջ շարք հարցերում զրավել է սկզբունքային դիրք, որը համաձայնեցված է ՄԱԿ ԱԽ ոչ անգլոսաֆոնյան անդամների հետ,

- չնայած ԱՄՆ կողմից ճնշումներին, Ռուսաստանը միջուկային ու սեխնուկոգիական այլ ոլորտներում շարունակում է համագործակցել Եվրասիայի առանցքային սերություններից մեկի՝ Իրանի հետ,

- Ռուսաստանը սեփական ռազմական դոկտրինայում մտքել է հավանական ագրեսորին կանխարգելիչ հարված հասցնելու դրույթը:

Նկատվում է ակտիվացում նաեւ աշխարհաստեսական ոլորտում: Դառնալով նավթի ու գազի համաշխարհային հիմնական մասակարարներ՝ ռուսաստանյան մենեջերները տեղեկատվական շրջանառության մեջ դրեցին «ազատական կայսրություն» կոչումը հասկացությունը: Ելնելով սեփական վառելիքաէներգետիկական ռազմավարությունից՝ ռուսական իշխանությունները խափանեցին «ЮКОС-СИБНЕФТЬ» եւ «Exxon-Mobile» նավթային գերընկերությունների միջեւ կայացվող գործարքը, իսկ դրա գլխավոր դերակատարներից Խոդորկովսկին հայտնվեց բանտում: Ռուսաստանն ագրեսիվ էներգետիկ ֆաղափականություն է վարում նաեւ ԱՊՀ երկրներում: Մասնավորապես, հսկողության տակ է վերցված Վրաստանի էներգամասակարարման համակարգը: Համաձայն մի վարկածի՝ հենց ռուսական առաջարկների հանդեպ Վրաստանի նախկին իշխանությունների զիջողականությունն ազդանշան հանդիսացավ, որ ԱՄՆ-ը հրաժարվի Շեւարդնաձեից:

Ռուսական նախաձեռնությունների ցանկը կարելի է ընդարձակել, բայց վերոհիշյալ օրինակներից հետեւում է, որ Ռուսաստանի նկատմամբ «հսկողությունը» շատ բանում կորցված է: Ակնհայտ է, որ ոչ հեռու ապագայում այդ երկիրը կվերականգնի իր կայսերական «կերվածիքը» եւ ի գորու

կլիմի առավել արդյունավետ մրցակցել անգլոսաֆոնական գերկայությունն հետ: Այս վարկածի օգտին լրացուցիչ փաստարկ է նաև Ռուսաստանում տեղի ունեցած ընտրությունների մթնոլորտը. նույնիսկ աջ հոսանքի փառափառական ուժերը հակված էին դեմի «դեմոկրատիկություն» եւ իրենց PR-ը կառուցում էին հայրենասիրության վրա:

Հետաքրքիր է, որ իրաֆյան արժանաբանի առաջին փուլից հետո մամուլում ընդունված էր մեջ բերել ԱՄՆ նախագահի անվասնությունը հարցերով օգնական Կոնդոլիզա Ռայսի ձեռնակերպումը, համաձայն որի՝ Միացյալ Նահանգները դարձավոր էր «դատաբեկ Ֆրանսիային, արհամարհել Գերմանիային եւ ներել Ռուսաստանին»: Սակայն, ինչպես կանխագուշակվում էր եւ ինչպես ցույց սվեցին հետագա իրադարձությունները, ոչ ոք ոչ մեկին չէր դատարարվում ներել: Դեռ ավելին, կարծես հենց այդ ժամանակ սկսեց հասունանալ Ռուսաստանի ակտիվությունը կասեցնելու համալիր ծրագիրը: Վրաստանի «թավեյա հեղափոխությունը» հանդիսացավ այդ նախագծի իրականացման առաջին փայլը, որին հետեւեց նաև միջոցառումների մի ամբողջ շարք: Առանձնացնենք դրանցից մի ֆանիսը.

- ԵԱՀԿ ու ՆԱՏՕ ճնշման տակ խափանվեց Ռուսաստանի կողմից առաջարկված մոլդովական հակամարտության կարգավորման լույսը, ինչը նախատեսում էր հանրադատության ֆեդերալացում եւ այնտեղ ռուսաստանյան խաղաղադատների (թվով 2000 զինծառայող) տեղակայում: Դուրսինը վեցին դառնին ստիպված էր հրաժարվել իր այցից Զիչնեւ,

- Ուկրաինայում 2004թ. բյուջեի ընդունման դեմ սկսվեցին զանգվածային բողոքի ցույցեր, որոնց ընթացքում ավանդական ուկրաինական ձեռով դրոմներ էին կոտրում: Այս գործողությունների թատերականացումը հիշեցնում էր վրացական սցենարը,

- Տաջիկստանում, ԵԱՀԿ ու ՆԱՏՕ հովանու ներքո, սասկանում են հանրադատությունից ռուսական զինված ուժերի դուրս մղման միտումները: Հայտնի է, որ ռուս սահմանադատներն այսօր Աֆղանստանից թմրանյութերի

մաֆսանենգության ճանադարհի միակ խոչընդոտն են: Մինչդեռ, այդ երկրում, համաձայն Reuters գործակալության կողմից հրատարակված ամերիկյան վարչակազմի գնահատումների, վերջին 1,5-2 տարվա ընթացքում թմրանյութերի ցանֆասարածությունների ընդհանուր մակերեսն աճել է 36 անգամ,

- ԱՄՆ Կոնգրեսը՝ ի դեմս դեմոկրատ Լիբերմանի եւ հանրադատական Մակֆեյնի, ժողովրդավարության նորմերի խախտման դատարկով (նկատի են ունեցվում, մասնավորապես, օլիգարխների ձերբակալությունները եւ գործողությունները Չեչնիայում) սկսել է Ռուսաստանին «Մեծ ութնյակից» վտարելու լայնածավալ գործընթաց:

Իհարկե, վերոհիշյալին կարելի է ավելացնել նաեւ մի քարք այլ դիտարկումներ: Սակայն բերվածն էլ բավարար է, որդեսգի Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ գործողությունները համադրելով՝ արձանագրվի նրանց միջեւ լարվածության աճ: Պեսք է նաեւ փաստել, որ երկկողմ հակամարտության վերջին ռաունդը Միացյալ Նահանգների օգտին էր, բայց հիմնական ճակատամարտերը դեռ առջեւում են: Ուժադրության եւ արժանի այս նոր դիմակայության մեթոդաբանությունը եւ օգտագործվող միջոցները. դրանք հիշեցնում են «սառը դատարան» տարիները: Կա նաեւ տարբերություն. նոր «սառը դատարան» ընթանում է այսպես կոչված «ֆաղաֆական բարեկրթության» օրջանակներում:

Այսօր կողմերն իրար չեն կոչում «չարիքի կայսրություններ», չեն նկարում նողկալի քեռի Սեմի (դոլարով դարկը ուսին) եւ վայրենաբարո «մուժիկ» Իվանի (կացինը ձեռքին) ծաղրանկարները: Դա որո՞ւ իմաստով դայմանավորված է Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ միջեւ գաղափարախոսական տարբերությունների ձեւական բացակայությամբ: Սակայն զարգացումների տրամաբանությունն անխուսափելիորեն հանգեցնելու է բեւեռացման նաեւ այդ ոլորտում: Չէ՞ որ գլոբալ դիմակայություններում գերիշխող են հանդիսանում ի սկզբանե գոյություն ունեցող աշխարհագաղափարախոսական դրույթները (դրանք այսօր գտնվում են «սառեցված» վիճակում), որոնք էլ որոշում են աշխարհաֆաղաֆական գործելակերդը:

**ՎՐԱՍՏԱՆ. ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐ
Գազիկ Տրստրյան**

Իրադարձությունները Վրաստանում լայնորեն մեկնաբանվում են ՋԼՄ-ում, եւ հանրությունը այս կամ այն չափով ծանոթ է մեր հարեւանների մոտ տիրող իրողությանը: Միեւնույն ժամանակ, այսօրես կոչված «թավճյա» հեղափոխությունները, նման երեւոյթներին բնորոշ արհեստածնությամբ հանդերձ, ամրագրում են հետեւյալ հանրահայտ փաստը. *հեղաճրջումները հնարավոր են միայն այն դարագայում, երբ երկրում տիրում է համակարգային ձգնաժամ:*

Վրաստանի ձգնաժամային իրավիճակը բնութագրվում էր եւ ցարունակում է բնութագրվել հետեւյալ հանգամանքներով.

- Պետական համակարգը գտնվում է կաթվածահար վիճակում: Շեւարդնաձեի տաղալուծը էապես դադարեցրեց իր իշխանական կառույցների խարխիւլութամբ, եւ այդ առումով դեռեւր Վրաստանում ինչ-որ չափով հիշեցնում են 1996թ. կասարվածը ՀՀ-ում: Նկատեմք, որ ներկայումս այդ հանրապետությունում իրականացվող տարբային իշխանափոխությունը էլ ավելի փխրուն է դարձնում դեպքական համակարգը.

- երկրում տիրում է սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակ,

- վրացական խորհրդային միկրոկայսրության փլուզման հետեւանով ազգաբնակչությունը հոգեբանորեն իրեն զգում է նստեմացված: Որդես հետեւան տասկանում են ազգայնական միտումները: Այս առիթով նկատեմք, որ էրնոհոգեբանության համատեմտում ներկայիս իրավիճակը Վրաստանում հիշեցնում է խորհրդային 50-60-ական թվականները, երբ ի դասատխան Ստալինի դաշտանում փլ տրացման, այդ երկրում տեղի ունեցան զանգվածային բնույթի դողալումներ,

- Վրաստանում դեռ չի ձեւավորվել միասնական վրացի ժողովուրդ,

- Վրաստանի ներքին կյանքում խիտ էական է ազգային

փոփրամասնությունների (որոնց մի մասին կարելի է բնութագրել որդես բնիկ) ունեցած դերը: Այս առումով բնորոշ է, որ ոչ մեծաքանակ ֆրդական համայնքն իսկ ունի իր բաժինը առեւտրական բիզնեսում:

Վերոհիշյալ հանգամանքների շնորհիվ այդ երկիրը, չունենալով ազգային ներքին կայունություն, ավելի, քան սարածաւրջանի հարեւան երկրները՝ Հայաստանը եւ Ադրբեջանը, ենթակա է օտարերկրյա ազդեցություններին: Այսօր Վրաստանում իրենց ազդեցության ոլորտներն ունեն եւ միմյանց հետ մրցակցում են ոչ միայն ԱՄՆ-ը, Ռուսաստանը, Եւ-ը, Թուրքիան, Իսրայելը, այլեւ անգամ ինչ-որ չափով նաեւ Ադրբեջանը: Վերջինս բավական ակտիվ ֆաղափականություն է վարում տեղացի ադրբեջանցիների հետ, եւ նրանք հետզհետե կարելու դիրքեր են գրավում տնտեսության ամենասարբեր բնագավառներում, առաջին հերթին՝ էներգակիրների ներմուծման բիզնեսում:

Բնորոշ է, որ եթե նախկինում մեծ տերությունները իրենց կողմից այս կամ այն երկրի ներքին գործերին միջամտելը փորձում էին թաքցնել հանրությունից, ադա այսօր Վրաստանում ամեն ինչ կատարվում է բացահայտ: Դա մասնավորադա վերաբերում է ԱՄՆ դերակատարությանը Վրաստանում իրականացված հեղաււրջման գործում: Հայտնի է, օրինակ, Վրաստանում ԱՄՆ դեսպան Ռիչարդ Մայլսի մասնակցությունը Հարավսլավիայում Միլոեւիչի սադալման գործընթացին եւ այնտեղ մշակված ֆաղափական տեխնոլոգիաների կիրառումը Վրաստանում: Չի թաքցվում նաեւ այն, որ Հարավսլավիայում որոշակի ժամանակահատված «ուսուցում» է անցել Միխայիլ Սահակաււլիլին:

Բնորոշ է, որ նախկին ընդդիմության ֆինանսավորումը կատարվել է, մասնավորադես, Ջորջ Սորոսի ֆոնդից եւ Բադրի Պատարկացիււլիւ կողմից, որը, ինչդես հայտնի է, Բորիս Բերեզուվսկու համախոհն է եւ Ռուսաստանի իւլխանությունների կողմից գտնվում է հետախուղման մեջ: Նկատելի նաեւ, որ Սորոսը մոտ է ԱՄՆ Դեմոկրատական կուսակցության թււին, այսինքն՝ Վրաստանում ԱՄՆ-ը

«խաղում» է ոչ միայն ի ժխտանական լծակների միջոցով (օրինակ՝ Պեռնդեյարսամենսի հայտարարությունը զանգվածային խախտումների մասին), այլ նաև Դեմկուսակցության եւ ոչ դաժնական անձանց միջոցով:

Իր հերթին ԱՄՆ-ը բնավ չի փողարկում իր որոշիչ մասնակցությունը վրացական հեղաճրջման գործում, եւ այդ երկրի դաժնական անձինք շարունակաբար վրացական նոր ի ժխտություններին խրախուսող հայտարարություններ են կատարում: Ավելին, վրացական ԱԳՆ փոխարեն՝ ԱՄՆ Պեռնդեյարսամենսի կատարած այն հայտարարությունը, թե Վրասանի արտաքին ֆաղափականությունը փոփոխություններ չի կրելու, աննախադեպ փաստ է դիվանագիտական դրակսիկայում: Նույնքան արտառոց էր նաև Թբիլիսիում կայացած վրացական զինված ուժերի շեղումը ԱՄՆ հիմնով:

Միաժամանակ, ԱՄՆ-ը խոստացել է աջակցել Վրասանին՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հարցում: Համաձայն Ջուրաբ ժվանիայի, դրա մասին իրենց տեղեկացրել են ԱՄՆ նախագահը եւ Կոնգրեսում ՆԱՏՕ-ի կոմիտեի նախագահ Բրյուս Ջեֆսոնը: Այս համատեղություն է ընկալվում նաև ԱՄՆ ՊՆ նախարար Դոնալդ Ռամսֆելդի այցը Թբիլիսի եւ Բաֆու:

Միեւնույն ժամանակ, ինչդեռ եւ ստասվում էր, Ռուսաստանը չի դաժնասվում դասիկ դերակատարում ունենալ Վրասանում կատարվածի հանդեպ եւ նույնդեռ ակնհայտորեն արտահայտում է իր հավակնությունները: Աբխազիայի, Աջարիայի եւ Հարավային Օսեթիայի դեկլարանների այցը Մոսկվա արդեն սվել է որոշակի ֆաղափական արդյունքներ: Նախագահ Պուտինը առաջարկություն մտցրեց Դաժնության խորհուրդ, որդեսոզի երկարաձգվի 3000 զինժառայողից կազմված ռուսաստանյան ռազմական ստորաբաժանման տեղակայման ժամկետը վրաց-աբխազական հակամարտության հասվածում: Իսկ Իգոր Իվանովը Ասլան Աբաչիժեի հետ հանդիպումից հետո հայտարարեց, որ Ռուսաստանի եւ Աջարիայի միջեւ հաստատվել է առանց վիզայի ելք ու մուտքի կարգ:

Այստիսով՝ այսօրվա իրավիճակը Վրաստանում
դայնդանավորված է ոչ միայն այնտեղ առկա բազում ներքին
խնդիրներով, որոնց լուծման վերաբերյալ առայժմ նոր
իշխանությունները հսակ դեղատոմսեր չեն առաջարկում,
այլև մեծ մասամբ օտար տերությունների՝ իրենց օտարից
բխող ռազմավարությունով: Այդ համատեղում հետագա
զարգացումները Վրաստանում էադեպ կախված կլինեն ԱՄՆ-
Ռուսաստան մրցակցության սցենարներից:

**ԱՄՆ ՄԻՋԻՆԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆՈՐ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
Դավիթ Հովհաննիսյան**

Իրաֆում Պատերազմական գործողությունների առաջին օրից Պարզ էր, որ Միացյալ Նահանգները այստեղ արագ հաղթանակի է հասնելու, եւ բազմաթիվ հարցերի շարքում առաջինը, թերեւս, այն էր, թե ո՞ր երկիրն է լինելու ԱՄՆ հաջորդ թիրախը:

Այն, որ ամերիկյան ֆաղափականության ներքին տրամաբանությունը ստիպելու էր շարունակել ուժային գործողությունները, որեւէ կասկած չէր հարուցում հետեւյալ Պատճառներով¹.

ա) սեղանների 11-ից հետո Միացյալ Նահանգների ֆաղափականության հիմնական նպատակը դարձավ բոլոր միջոցներն օգտագործելով՝ բացառել նման իրադարձությունների կրկնության հնարավորությունը,

բ) նոր ահաբեկչական եւ այլ սիոսի հակամերիկյան գործողությունների հնարավորությունը կաղվում էր հիմնականում միջինարեւելյան մուսուլմանական ծայրահեղական կազմակերպությունների հետ,

գ) այդ կազմակերպությունները վնասագրեծելու համար անհրաժեշտ է զրկել նրանց ֆինանսավորման եւ զենքի ու զինամթերքի մատակարարման աղբյուրներից, զինյալների նախադասարան ճամբարներից եւ այլն,

դ) նման օժանդակության մեջ մեղադրվում էին մի շարք երկրներ, որոնցից առաջինը Աֆղանստանն էր, երկրորդը՝ Իրաքը, որոնց դեմ ռազմական գործողություններ սկսվեցին, որից հետո այդ երկրների սարածֆում տեղադրվեցին ԱՄՆ ու նրա դաշնակիցների ստորաբաժանումները,

ե) ամենամեծ վտանգը ներկայացնում են այն երկրները, որոնք, ամերիկացիների կարծիքով, սատարում են ահաբեկիչներին եւ կամ զանգվածային ոչնչացման զենքում, կամ էլ հնարավորություն ունեն կարճ ժամանակահատվածում այն ձեռք բերելու, այսինքն՝ բավականին լուրջ է վտանգը, որ

այդ ղեկավարությունները կարող են մարտավարական կիրառման միջուկային կամ փմիական եւ կենսաբանական զենքի հանձնել ծայրահեղական կազմակերպություններից որևէ մեկին՝ ԱՄՆ կամ նրա դաշնակիցների, մասնավորապես, Իսրայելի դեմ օգտագործելու համար:

Ահաբեկչությանը սասարող երկրների ամերիկյան ցուցակում վերլուծաբանները առանձնացնում էին հիմնականում երեք ղեկավարություն՝ Իրանը, Հյուսիսային Կորեան եւ Սիրիան: Միացյալ Նահանգները առաջին երկու երկրների դեմ սկսեց լայնածավալ ինֆորմացիոն դաշտազն, որի նպատակն էր, նախ՝ համոզել միջազգային հանրությանը, որ Իրանը եւ Հյուսիսային Կորեան ղոռեմցիալ վսանգ են ներկայացնում համաժխարհային կայունության եւ խաղաղության համար, եւ նրանք կամ ունեն, կամ էլ մոռ են միջուկային զենք ձեռք բերելուն, երկրորդ՝ փորձել մեկուսացնել այս երկրները՝ սահմանափակելով նրանց ֆաղափական, սնեսական եւ սեխնոլոգիական հնարավորությունները եւ համագործակցությունը այս ոլորտներում մյուս երկրների, մասնավորապես՝ արեւմտեվրոպական ղեկությունների, Ռուսաստանի եւ Չինաստանի հետ, երրորդ՝ ստիղել իրանական եւ կորեական ղեկավարներին փակել զանգվածային ոչնչացման զենք սեսղծելուն ուղղված իրենց ծրագրերը եւ հսկողության սակ վերցնել այդ երկրներում իրականացվող գիտական ու արդյունաբերական ծրագրերը:

Հասկանալի է, որ Իրանի եւ Հյուսիսային Կորեայի դեմ իր գործողություններում Վաշինգտոնը ստիղված էր բավարարվել այս միջոցներով, ֆանի որ սույն ղեկությունները, ի սարբերություն Աֆղանստանի եւ Իրաքի, մեծ դաշտանողական ներուժ ունեն: Բացի այդ, շաս դժվար կլինեք ամերիկյան ընտրողին բացատրել շաս ավելի երկարատե ու բարդ, լուրջ մարդկային եւ նյութական կորուսների հետ կաղված մոր ռազմական գործողությունների անհրաժեշտությունը:

¹ Միացյալ Նահանգների Աֆղանստանում եւ Իրաքում ծավալած գործողությունների աշխարհաղաղափական դաշտանների մասին բազմիցս խոսվել է, այդ թվում եւ «Հանրաղեսականի» էջերում, ուստի այս հողվածում այդ թեմային անդաղաղաղալը կրկնություն կլինի:

Այլ է Սիրիայի խնդիրը: Նախ՝ սարածաւրջանային առունով Սիրիան, շնորհիվ իր հանգուցյալ նախագահ Յաֆեզ Ասադի ֆաղափականության, բավականին լուրջ դերակատարություն ունի: Դեռեւս 1967թ. արաբա-իսրայելական պատերազմի օրերից եւ հասկալիս 1978թ. Քեմի Դեյվիդուն՝ Եգիպտոսի եւ Իսրայելի միջեւ կնքված խաղաղ պայմանագրից հետո, Սիրիան արաբական աշխարհում ընկալվում է որպէս արաբական ազգի միասնականության, հակաիսրայելյան պայքարի դրոշակակիր: Սիրիան միակ արաբական երկիրն էր, որ կարողացավ ազատագրել իր՝ Իսրայելի կողմից զավթված սարածֆների մի մասը, Դամասկոսը մշտապէս օժանդակել է պաղեստինյան այն կազմակերպություններին, որոնք զինված պայքար են մղել իսրայելցիների դէմ, միջազգային դատարաններում այն միջոց հանդէս է եկել համաարաբական շահերի պաշտպանի դիրքերից՝ միավորելով իր շուրջը մյուս արաբական երկրները: Սիրիան համարվում է Իրանի ամենամտերիմ դաշնակիցը սարածաւրջանում, ինչը ավանդաբար շարունակվում է իրանա-իսրայելական պատերազմի ժամանակներից, երբ Յաֆեզ Ասադը, հավասարիմ մնալով Սադամ Հուսեյնի դէմ ուղղված իր ֆաղափականությանը, սասարեց Իրանին: Սիրիան Իրանի հետ միասին վարում է հակաիսրայելական ֆաղափականություն, եւ շատ դիտորդների կարծիքով, այս երկու երկրների դիրքորոշումը թույլ է տալիս պաղեստինցիներին շարունակել իրենց պայքարը հրեաների դէմ՝ ձգելով հասնել այնպիսի խաղաղ պայմանագրի, որն իրենց ձեռնու է:

Մյուս կողմից, Սիրիայի ֆաղափական դիրքորոշումն այս հարցում ավանդականորեն ունի միջազգային օժանդակություն, քանի որ այն հիմնվում է ՄԱԿ Անվտանգության խորհրդի կողմից ընդունված որոշումների վրա, այսինքն՝ համապատասխանում է միջազգային օրենքներին: Նախագահ Յաֆեզ Ասադի մահից հետո իշխանությունն անցավ նրա որդուն՝ Բաշար Ասադին, որը, ելնելով երկրի ֆաղափական ուժերի ներքին համախմբման պահանջից, փաստորեն սառեցրեց Իսրայելի հետ բանակցային գործընթացը: Ներկայումս, երբ իսրայելյան

Եւ Պաղեստինյան իշխանությունները նորից բանակցում են Միացյալ Նահանգների նախագահ Ջորջ Բուշի վարչակազմի առաջարկած խաղաղության «ճանադարհային փառեզ» ծրագրի շուրջ, սիրիական իշխանությունների ֆաղափականությունը թեեւ շատ ավելի զգուշավոր է դարձել, սակայն շարունակում է անհանգստացնել ամերիկացիներին, որոնք մեղադրում են նրանց ոչ միայն այն բանի համար, որ նրանք սասարում են, իրենց կարծիքով, ահաբեկիչներին, այլեւ նրա համար, որ այնտեղ ռեժիմն ավսորիսար է, ժողովրդավարական չէ, հիմնվում է հասուկ ծառայությունների եւ բանակի վրա: Մյուս կողմից, վերջին շրջանում թե՛ ամերիկյան եւ թե՛ բրիտանական իշխանությունների բարձրասիճան ներկայացուցիչները հայտարարում են, որ ունեն Սիրիային ուղղվելիք «բազմաթիվ հարցեր»: Մասնավորապես, նման հայտարարություններով վերջերս հանդես են եկել ԱՄՆ դեսֆարսուլար Զ.Փաուելը եւ Մեծ Բրիտանիայի արտաքին գործերի նախարար Ջ.Սթրոն: 2003թ. դեկտեմբերի 12-ին Ջորջ Բուշը ստորագրեց Կոնգրեսի ընդունած թիվ 1828՝ «Սիրիայի դատաստիանավության եւ Լիբանանի ինֆիլտրացիայի վերականգնման մասին օրենք», համաձայն որի Սիրիայի դեմ դատաժամիջոցներ կկիրառվեն՝ ահաբեկչական խմբերին սասարելու եւ Լիբանանի սարածիները օկուպացնելու համար:

Մինչ այս օրենքն ընդունելը Դամասկոսում հանգստություն էին դառնում՝ անհանգստություն չցուցադրելով այն կաղակցությամբ, որ Միացյալ Նահանգները ուղարկել էր իր ռազմածովային ուժերի 6-րդ նավատորմը Միջերկրական ծովի արեւելյան մաս՝ սիրիական ափերի մոտ: Նրանք հայտարարում էին, որ դատարար են համագործակցել Վաշինգտոնի հետ, իրավիճակ էին Զուլին Փաուելին այցելել Դամասկոս եւ առաջարկում էին վերածել «Միջին Արեւելքը զանգվածային ոչնչացման զենքից ազատ գոտու»՝ նշելով, որ այս տեսակետից համապատասխան հանրությունը դեմ է անդրադարձնա նաեւ Իսրայելի միջուկային զինանոցի խնդրին:

Սիրիային ուղղված մեղադրանքները դարունակում են նաեւ զանգվածային ոչնչացման զենքի հետ կաղված

խնդիրներ, ուսի կարելու է այս տեսակետից դիտարկել այն, ինչ հայտնի է այս երկրի զինանոցի ու նրա՝ նման տիպի զենք ստեղծելու եւ արտադրելու հնարավորությունների մասին: Նախ, հարկ է նշել, որ 1992թ. Սիրիան Ատոմային էներգիայի միջազգային գործակալության (ԱԷՄԳ) հետ ստորագրել է ղայմանագիր, որով նախատեսվում են այս միջազգային կազմակերպության կողմից տարբերաբար կատարվող ստուգումներ սիրիական միջուկային օբյեկտներում: Հայտնի է, որ 2000թ. Դամասկոսի եւ Մոսկվայի միջուկ կնքվել է միջուկային էներգիայի ոլորտում համագործակցության մասին ղայմանագիր: Բացի այդ, հայտնի է, որ Սիրիայի ֆինանսական, արդյունաբերական եւ գիտական ռեսուրսները բավարար չեն, որտեսզի ինքը փորձի ամբողջական միջուկային ծրագրեր իրականացնել:

Այս կողմից, հայտնի է (եւ սիրիական իշխանությունները դա չեն թաքցրել), որ դեռեւս 1970-ական թթ. Դամասկոսը սկսել է իրականացնել փմիական զենքի արտադրության ստեղծմանն ուղղված խոշոր ծրագիր, որի արդյունքում ստեղծվել էր որոշ անհրաժեշտ մարտական թունավորող նյութերի արտադրական բազա: Ինչպես հայտարարում են սիրիական ֆաղափական եւ ռազմական ղեկավարության ներկայացուցիչները, այդ «ռազմական թունավոր նյութերը» չեն կարող դիտարկվել որտես զանգվածային ոչնչացման զենք, քանի որ, ըստ սիրիական ռազմական հայեցակարգի, այդ զենքը կարող է կիրառվել միայն այն դեպքում, եթե Իսրայելը, որն իր զինանոցում ունի տարբեր տիպի զանգվածային ոչնչացման զենքեր, այդ թվում՝ միջուկային, լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսի Սիրիայի դեմ: Սիրիական իշխանություններն այս զենքը դիտարկում են որտես «Իսրայելի դեմ զստման միջոց»: Հարկ է նշել, որ համաձայն ռազմական վերլուծաբանների՝ Միջին Արեւելքում փմիական զենքի ամենախոշոր զինանոցը տասկանում է Սիրիային, որը, բացի այդ, ունի նաեւ այն Իսրայելի տարածք հասցնելու համար անհրաժեշտ հրթիռներ: Այդ հրթիռների զգալի մասը գնվել է դեռեւս Խորհրդային Միությունից, որի փլուզումից հետո այս հարցերում սիրիացիների հիմնական գործընկերը

դարձավ Հյուսիսային Կորեան: Միջազգային մամուլում հրադարակվել են նաև լուրեր այն մասին, թե սիրիացիները համագործակցել են սեփական հրթիռների արտադրություն ստեղծելու գործում Ռուսաստանի, Չինաստանի, Իրանի հետ, սակայն մինչ այժմ այդ ջանքերը հաջողություն չեն ունեցել: Ամենայն հավանականությամբ, նման արտադրության կարիքն այնքան մեծ չէ, քանի որ Սիրիան սարածաօդանուն ունի միայն մեկ «բաց» կոնֆլիկտ՝ Իսրայելի հետ, եւ արդեն իսկ ունեցած հրթիռները սիրիացիներին թույլ են տալիս սղառնալ իսրայելցիներին հավասարազոր դասասխան հարվածով:

Միացյալ Նահանգները անցած երկու տարիների ընթացքում մի քանի անգամ հայտնել է Մոսկվայի եւ Դամասկոսի միջեւ միջուկային ծրագրերի եւ հրթիռային տեխնոլոգիաների ոլորտում ծավալվող համագործակցության վերաբերյալ իրենց անհանգստության մասին: Հայտնի է, որ Սիրիան ձեռք է բերել 25 մեգավատ հզորությամբ միջուկային ռեակտոր, որն, իր խոսքերով, օգտագործվում է գիտական նպատակների համար: Նման սարքավորումը, համաձայն մասնագետների, կարող է օգտագործվել նաև լուրսոնիում ստանալու համար:

Սակայն ԱԷԲԳ-ի մասնագետները, որոնք իրականացնում են իրենց սուղումները սիրիական օբյեկտներում, զսնում են, որ նման աշխատանքներ Սիրիայում չեն տարվում եւ բացատրում են դա նրանով, որ սիրիացիները չունեն անհրաժեշտ ֆանալության եւ մակարդակի մասնագետներ, ինչպես նաև երկրի ճնշեսական մեռուժը թույլ չի տալիս նման ծրագրեր իրականացնել: Մյուս կողմից, ռազմաֆաղափական վերլուծաբանները զսնում են, որ Սիրիան Իսրայելի դեմ երբեք չի կիրառի միջուկային զենք, քանի որ ինքը եւս կսուժի իր հասցրած հարվածից: Նույնը, ի դեմ, վերաբերում է նաև Իսրայելին:

Դեկտեմբերի 12-ին ստորագրած օրենքին հետեւեցին ԱՄՆ նախագահ Զ.Բուշի մեկնաբանությունները, որոնց հիմնական նպատակն էր հայտարարել, որ այդ օրենքի հաստատումը չի նշանակում, թե նա ընկալում է «վերջինիս ձեւակերպումները որդես Միացյալ Նահանգների արտաին ֆաղափականության

հիմնադրույթներ»։ Նա նշել է, որ ինքը, լինելով գործադիր իշխանության ղեկավար եւ հիմնվելով ամերիկյան սահմանադրության վրա, դիտարկում է այդ օրենքի տեսքում դարձնակվող ձեւակերպումները որոշեա խորհրդասպական նշանակություն ունեցող գաղափարներ, որոնք կարող են օգտագործվել այնպես, որքանով «կհամադասասխանեն այն դահանջներին, որոնք ներկայացվում են ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության նկատմամբ»։

Փաստորեն, նախագահ Բուշը այս բացատրությունը տալով՝ նշում է, որ Սիրիայի նկատմամբ դատաւարիչոցներ եւ այլ ազդեցության միջոցներ կկիրառվեն միայն այն դեպքում, եթե Դամասկոսը չհամաձայնվի այն դահանջներին, որոնք Միացյալ Նահանգները ներկայացնում է նրան։ Ամերիկացիներն են, որ Սիրիայի նկատմամբ «ազդեցության այլ միջոցներ» կիրառելը շատ ավելի հեշտ կլինի, քանի որ ամերիկյան բանակը արդեն իսկ տեղակայված է տարածաշրջանում. այսինքն՝ Սիրիայի վրա ռազմական գործողություններ տարածելը Վաշինգտոնից մեծ լրացուցիչ ծախսեր եւ ջանքեր չի դահանջի, իսկ դատաւարիչը այս փոքրիկ երկիր դեմ, որը նաեւ նախք եւ գազ արտահանող է, խոստանում է լինել կարճատեւ եւ դյուրին։ Այլ հարց է, որ Միացյալ Նահանգների նման գործողությունները կհանդիպեն շատ ավելի լուրջ դիմադրության համաժխարհային հանրության կողմից, քանի որ Սիրիայի բնաստիսական վարչակարգը բոլորովին նման չէ Սադամ Հուսեյնի վարչակարգին։ Վաշինգտոնի նման գործողությունները ավելի անհանդուրժող եւ իր արտահայտությունների մեջ ծայրահեղական կդարձնեն նույնիսկ այն արաբական եւ իսլամական ուժերը, որոնք մինչեւ այժմ զուտ կան չեզոք կեցվածք ունեին։

Ինչ է դահանջում ԱՄՆ-ը Սիրիայից։ Առաջին հերթին, սիրիացիները դեմ է դադարեցնեն իրենց օժանդակությունը դադարեցնելու այն կազմակերպություններին, որոնք դիմադրում են «ճանադարհային քաղաքի» շուրջ վարվող բանակցություններին։ Բացի այդ, սիրիացիները իրենք դեմ է նստեն Իսրայելի հետ բանակցությունների տեղանի շուրջ եւ վերադառնան այն փաստաթղթերին, որոնց աժխասանալային

սարբերակները ստեղծվել էին 1990-ականներին, Բարաֆ-Շիհաբի բանակցությունների ընթացքում: Նրանք ղեկավարում էին ադաբաթի իրաքյան սահմանների ադաբաթությունը սիրիական կողմից եւ հանձնեցին Սիրիա փախած իրաքյան ղեկավարության անդամներին: Սիրիան ղեկավարում էր դուրս հանի Լիբանանից իր բոլոր ստորաբաժանումները եւ դադարեցրեց իր միջամտությունը այս երկրի ներքին գործերին: Կան բազմաթիվ այլ մանր տահանջներ, սակայն հիմնականները սրանք են: Կասարելով այս տահանջները՝ Սիրիան փաստորեն վայր կդնի արաբական միասնականության դրոշմը, ինչը լրջորեն կազդի սարածաբաժանում իր ֆաղափական կռիվի եւ ազդեցության վրա:

Ամենայն հավանականությամբ Սիրիան, ամբողջովին կամ մասամբ, ստիպված է լինելու կասարել ԱՄՆ տահանջները: Ամեն դեպքում, Սիրիայի շուրջ իրադարձությունների սրումը նշանավորում է Միջին Արեւելի ֆաղափական իրավիճակի նոր փուլ, որն էադաբաթի ազդեցություն է նաեւ մեր սարածաբաժանում գործընթացների զարգացման վրա:

**ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ԱՐՏԱԹԻՆ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԿՈՐՄԱՆ ՀԱՐՅԻ ՇՈՒՐՋ.
ԵՎՐԱՍԻԱՅԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ
Ռուբեն Սաֆրասյան**

Անցյալ դարի 90-ական թվականների սկզբից «Եվրասիա» հասկացությունը կարելուք ենք է զբաղեցնում Թուրքիայում ընթացող ֆաղափական ֆննարկումներում: Այն ընկալվում է որդես հիմնական հայեցակարգ, որն ուրվագծում է Թուրքիայի աշխարհափաղափական ռազմավարությունը, միջազգային հարաբերությունները եւ ազգային անվսանգությունը:

Այդ հայեցակարգի հիմնում գտնվող «Եվրասիա» տերմինը մեծադես ֆաղափականացված է եւ գիտական առումով՝ անորոշ: Որոշ ֆաղափագետներ եւ գիտնականներ Եվրասիան համարում են գլխավորադես թյուրփական ժողովուրդներով բնակեցված սարածաւրջան, որի մեջ են մտնում Թուրքիան, Բալկանների ու Կովկասի մի մասը, Միջին Ասիայի նախկին խորհրդային հանրադեսությունները, Ռուսաստանի Վոլգայի շրջանը եւ Հյուսիսային Աֆղանստանը: Նման մոտեցումները, որոնք, ըստ էության, հանդիսանում են դանթյուրիզմի գաղափարախոսության «արդիականացված» խմբագրություններ, լայն սարածում գտան թուրքական վերնախավի ամենասարբեր շրջանակներում, մանավանդ 1990-ական թվականների սկզբին: Նրանց տուրք սվեց նույնիսկ այնդիսի գգուշավոր ֆաղափական գործիչ, ինչդիսին երկրի նախկին նախագահ Սուլեյման Դեմիրելն է: 1992թ. սկզբին, խորհրդային Միության փլուզումից դեռ մեկ ամիս էլ չանցած, նա, այն ժամանակ զբաղեցնելով վարչադեսի դաշոնը, ազդարարեց «Թյուրքական աշխարհի» ծնունդը, որի սահմանները, ըստ նրա, ձգվում են Ադրիատիկ ծովից մինչեւ Չինաստան:

Սակայն այս էթնիկական-ծագումնաբանական սկզբունքի վրա հիմնված սահմանումը հեսագայում, 1990-ական թթ. կեսերից սկսած, կորցրեց իր մեմաշոնորիը եւ ներկայումս ավելի փիչ է սարածված, ֆան բացառադես ֆաղափական դասկերացումների վրա հիմնված Եվրասիայի

բնորոշման այլ սարքերակները:

Օրինակ, Թուրքիայի ԱԳՆ վերսայթի վրա շրջանառության մեջ է դրված Եվրասիայի զուև աշխարհագրական բնորոշումը՝ «Եվրոպայից Միջին Ասիա ձգվող ընդարձակ լանդշաֆտ»։ Երկրի ներկայիս արագործնախարար Աբդուլահ Գյուլը բնութագրում է Եվրասիան որպես «Եվրոպայից ու Ասիայից բաղկացած միասնական մի մայրցամաք»։ Ըստ էության, այդպիսով փորձ է արվում խուսափել հասկացությունը ֆաղափականացնելու մեղադրանքներից։ Այնուամենայնիվ, թուրք դիվանագետների հետ շուրջ մեկ տասնամյակի ընթացքում մեր բազմաթիվ հանդիպումները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ իր առօրյա գործունեության ընթացքում թուրքական դիվանագիտությունը նախընտրում է հենվել ոչ թե դաշտնական սահմանման վրա, այլ օգտագործում է այն խիստ ֆաղափականացված սարքերակը, որը Եվրասիայի շրջանակները սահմանափակում է Հարավային Կովկասի եւ Միջին Ասիայի ութ նորանկախ ղեկավարություններով։ Առաջին հայացքից զուև վերացական հետաքրքրություն ներկայացնող Եվրասիայի սահմանների բնորոշման խնդիրը խորում ունի կարելու նշանակություն՝ մեր օրերի Թուրքիայի ֆաղափականության շարժառիթները բացահայտելու տեսակետից:

Եվրասիայի հայեցակարգը, որը կենտրոնականներից է աշխարհաֆաղափականության բնագավառում, Թուրքիայում սկսել է ուսումնասիրվել միայն վերջերս՝ սարածաշրջանային աշխարհաֆաղափական միջավայրի նշանակալի փոփոխությունների հետեւանով։ Թուրք տեսաբանները, օգտագործելով արեւմտյան դասական աշխարհաֆաղափական մոտեցումները (Ջ. Մակինդերից մինչեւ Ջ. Բժեզինսկի), փորձել են ստեղծել իրենց ուրույն կոնցեպցիաները:

Նրանցից ամենաուշագրավն ու ամբողջականն է Ռանազան Օզեյի (Մարմարայի համալսարանի դոկտոր) առաջ ֆաշած աշխարհաֆաղափական հայեցակարգը։ Այն կրում է «Թուրքերի գերիշխանության տեսություն» վերնագիրը։ Օզեյի կոնցեպցիայի հիմնական սարրերը կարելի է անփոփել հետեւյալ կերպ. Անատոլիան աշխարհի

«միջնաբերդ» է, եւ Անասուլիայում իժխող երկիրը՝ Թուրքիան, սիրադեմեցելով այդ միջնաբերդին, հնարավորություն ունի իր հսկողության տակ առնել «ներքին շրջանակի» տարածաշրջանները, որոնք են, ըստ թուրք գիտնականի, Բալկանները, Մերձավոր Արեւելքը եւ Եվրասիան: Ավելին, այդ «ներքին շրջանակի» վրա իժխող դեմքությունը՝ Թուրքիան, վաղ թե ուշ կառավարելու է աշխարհը, եզրակացնում է հեղինակը: Այսպիսով Օզեյը օրինականացնում է Եվրասիայում Թուրքիայի գերիշխանությունը՝ համարելով այն այդ երկրի աշխարհագրության բնական արդյունք: Ավելի հեռու գնալով՝ նա Եվրասիայում Թուրքիայի գերիշխանությունը դիտում է ոչ թե որդես իմնամոտատակ, այլ ավելի մեծ արդյունքի հասնելու միջոց:

Թուրք աշխարհաբաղադրագետների այլ հրապարակումներն այսֆան ուղղամիտ չեն եւ այսֆան հեռուն չեն գնում, սակայն նրանց մեծ մասը նույնպես դաժժողանում է Եվրասիայում Թուրքիայի գերիշխանության կամ գերակայության գաղափարը՝ դիմելով ավելի «նուրբ» ձեւակերպումների: Այսպես, օրինակ, Մուսթաֆա Յըլմազը (Հաջեթեփե համալսարանի դոկտոր) նույնպես բնութագրում է Թուրքիան որդես «բնական միջնաբերդ», որը գտնվում է Բալկանների, Կովկասի եւ Մերձավոր Արեւելքի կենտրոնում, ինչը նրան հնարավորություն է տալիս կիրառելու մի շարք երկրներում այն սնտեսական, քաղաքական ու ռազմական մոտեցումներ:

Թուրքիայի՝ «բնական» աշխարհաբաղադրական դայնամիկներից բխող գերակշռող դերը ընդգծելու նոտատակով 1990-ական թվականներին գիտական եւ քաղաքական շրջանառության մեջ է դրվել նաեւ մեկ այլ հասկացություն՝ «կենտրոնական տերություն»: Համաձայն այդ մոտեցման ջատագովներից մեկի՝ Օրալ Սանդերի, Թուրքիան, իր հզորությամբ զիջելով մի շարք այլ դեմքությունների եւ ենթարկվելով «համամոլորակային զարգացումների» ազդեցությանը, միաժամանակ, շնորհիվ իր «կենտրոնական տերության» դիրքի, իմն էլ է ներագրում այդ զարգացումների վրա:

1990-ականներին Թուրքիայի ձախ մսավորականներն ու ֆաղաֆական գործիչները, ինչդեռ նաեւ իսլամամէտ մի շարք ֆաղաֆական ուժերի ներկայացուցիչներ ձեւակերպեցին Թուրքիայի եվրասիական ֆաղաֆականության մի այնպիսի տարբերակ, որն, ըստ էության, իրենից ներկայացնում է լիարժեք այլընտրանք «ավանդորեն» արեւմտամէտ բնութագրվող քննալիսական արտաքին ֆաղաֆական ռազմավարությամբ: Այս մոտեցման հիմքում դրված է «արեւմտյան իմպերիալիզմի» դէմ եվրասիական գլխավոր տերությունների՝ Թուրքիայի, Իրանի ու Ռուսաստանի համագործակցության գաղափարը: Այս տեսակէտն առաջ փառողները քննադատում են Թուրքիայի արտաքին ֆաղաֆականությունը Արեւմուտքի շահերին ստորադաս լինելու եւ երկրի բուն շահերը անտեսելու համար: Նրանք հանդէս են գալիս որդէս Թուրքիայի՝ Արեւմուտքից անկախ արտաքին ֆաղաֆականության կողմնակիցներ: Նրանց թվում են ինչդեռ ձախ, այնդեռ էլ աջակողմյան եւ իսլամամէտ մսավորականների ու ֆաղաֆական շրջանակների նշանավոր ներկայացուցիչներ: Մասնավորապէս, վերջերս հայտնի դարձավ, որ երկրի հեղինակավոր աջակողմյան ֆաղաֆական գործիչներից Հյուսնյուր Դողանը նույնիսկ ֆայլեր է ձեռնարկում «Եվրասիական կուսակցություն» հիմնադրելու նպատակով: Իսկ Թուրքիայի սոցիալիսական շարժման վեներան Դողու Փերինչեքը, որը նույնդեռ դաւաճանում է վերհիշելու տեսակէտը, իր գրքերից մեկի համար չափազանց բնորոշ վերնագիր է ընտրել՝ «Եվրասիայի ընտրությունը՝ Թուրքիայի համար անկախ արտաքին ֆաղաֆականություն»:

Ժամանակակից Թուրքիայի ֆաղաֆական եւ մսավորական էլիտան այնուամենայնիվ հիմնականում արեւմտամէտ է եւ հավասարիմ է մնում Աթաթյուրքի ռազմավարական նախընտրությամբ: Նրա այդ թելի ներկայացուցիչները դրազմաշիկ են եւ ֆաջատեղյակ, որ Թուրքիան տնտեսապէս եւ ֆաղաֆականապէս դեռեւս դատարար չէ վերածվել Եվրասիայում միակ ֆաղաֆական գերիշխող ուժի: Այդ դատարարով նրանք Թուրքիայի արտաքին ֆաղաֆականության եվրասիական ուղղությունը համարում են Թուրքիա-Արեւմուտք հարաբերություններին ստորադաս եւ ձգտում են

Եվրասիայում իրենց ֆաղափականությունը կորոդինացնել Արեւմուտքի՝ մասնավորապես ԱՄՆ նոյաբանների հետ: Միաժամանակ նրանք եվրասիական սարածաբանում Թուրքիայի ազդեցության սարածումը կարելու հաղթաթուղթ են համարում Արեւմուտքի հետ այնպիսի հարցերի սակարկման գործում, ինչպիսիք են, օրինակ, Եվրոպական Միությանը Թուրքիայի լիիրավ անդամակցությունը կամ Կիոդոսի խնդիրը:

Եվրասիայի վերաբերյալ թուրք բարձրաստիճան ազդեցիկ զինվորականների աշխարհաֆաղափական եւ աշխարհառազմավարական տեսակետների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանք որոշ ընդհանրություններ ունեն վերելում նշված արեւմտյան ուղղվածության ֆաղափական ընտրանու հայացքների հետ: Զինվորականությունը Եվրասիան եւ նախելառաջ Հարավային Կովկասը դիտում է որպես Թուրքիայի անվտանգության համար վտանգ ներկայացնող անկայուն սարածաբան: Վտանգի հիմնական աղբյուր նա համարում է Ռուսաստանի ազդեցությունը եւ ռազմական ներկայությունը այդ սարածաբանում: Այստիսով, ակնհայտ է, որ զինվորականության ուժադրությունը զլխավորապես կենտրոնացած է Հարավային Կովկասի երեք դեպարտամենների վրա: Միաժամանակ, նրանք, ինչպես նաեւ թուրքական ռուս եւ ռուս ֆաղափական գործիչներ, գտնում են, որ, ինչպես նշել է հանգստի կոչված գեներալ-լեյտենանտ Սադի Երգուվենը, «Թուրքիան գտնվում է աշխարհի կենտրոնում»:

Վերջին երկու-երեք տարիների ընթացքում թուրք բարձրաստիճան զինվորականության ռազմում երեւան է եկել մի խնդրավորում, որը ընդդիմանում է ԵՄ հետ ինտեգրմանը: Նրա ներկայացուցիչները Եվրասիան դիտում են ոչ թե անկայունության աղբյուր, այլ որպես Թուրքիայի համար կարելու աշխարհաֆաղափական առավելություն: Զնայած իրենց արեւմտյան կողմնորոշմանը, նրանք այդ սարածաբանում կանխատեսում են ուժեղ մրցակցություն եվրոպական տերությունների եւ հասկապես Գերմանիայի հետ:

Նախորդ՝ Բյուլենթ Էջեփի ղեկավարած կոալիցիոն կառավարության իշխանության շրջանում ԱԳՆ-ն զսնվում էր Ժողովրդավարական-Ձախ Կուսակցության (ԺՁԿ) հսկողության սակ, ուստի անհրաժեշտ է հասուկ ուժադրություն դարձնել այդ կուսակցության ղեկավարների հայացքներին: Ընդհանուր առմամբ նրանք դաժանորեն էին Թուրքիայի արսափն ֆաղափականության արեւոյան ուղղվածության ռազմավարությունը, սակայն հանդես էին գալիս որոշ վերադասարկումներով: Օրինակ, 1995թ. ԺՁԿ առաջնորդ Բյուլենթ Էջեփը հանդես էր ելել «Տարածափյուն ուղղվածության արսափն ֆաղափականություն» վարելու առաջարկով: Նա զսնում էր, որ աղագայում, օգտագործելով Եվրոպայի ու Ասիայի սարերը, հնարավոր կլինի ստեղծել Եվրասիայի գեոստրատեգիական շրջանի շրջանակներում ընդհանրություն, իհարկե, Թուրքիայի ղեկավարությամբ: Այդ ինտեգրման գործընթացները նկարագրելու նպատակով նա նույնիսկ առաջարկել է օգտագործել հասուկ տերմին՝ «Եվրասիականացում»:

Այդ կառավարության արագործնախարար Իսմայիլ Ջեմը, որը նույնպես ներկայացնում էր ԺՁԿ-ն, չէր խուսափում հրադարակայնորեն եւ ամենայն հսակությամբ բացահայտել Թուրքիայի հեռուն գնացող Եվրասիական լիանները: Այսպես, օրինակ, Ժամանակին նա հայտարարել էր. «Մենք, անսարակույս, կանդամակցենք Եվրոպական Միությանը, սակայն մեր տեսադաշտը ավելի ընդարձակ է: Մեր նպատակն է դառնալ Եվրասիայում որոշումներ կայացնող կենտրոն»:

Էջեփի կոալիցիոն կառավարությանը փոխարինած «Արդարության ու զարգացման կուսակցության» կառավարության ծրագրում հասուկ նշվում է, որ Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների ընդլայնման նպատակի հիմուն զսնվում է «Եվրասիայի հեռանկարը բժախնդրորեն ընդլայնելու» ձգտումը: Իսկ նախքան իշխանության գալը այդ իսլամամետ կուսակցությունը իր ծրագրում հասուկ նշել էր, որ լիսի ձգտի ընդլայնել երկրի արսափն ֆաղափականության «Եվրասիական ուղղությունը»:

Վերելում ֆնմարկված տեսական մոտեցումներն

ու դասողությունները Եվրասիայի վերաբերյալ, որոնք լայն սարածում են ստացել ժամանակակից Թուրքիայի հասարակական-ֆաղափական կյանքում, դարձրո՞ւ վկայում են, որ այդ սարածաբանում Թուրքիայի գերիշխանության գաղափարը՝ այս կամ այն հիմնավորմամբ, կիսում են երկրի ինչդեպ ֆաղափական, այնդպես էլ ռազմական ու գիտական էլիտաները: Նշենք նաեւ, որ երկրի բնակչության լայն խավերը նորանկախ ղեկավարություններում Թուրքիայի գերիշխանության հաստատումը ընկալում են, ինչդեպ գրում են հետազոտողներ Բյուլենթ Գյոֆայը եւ Ռիչարդ Լանգհոմը, որդեպ հնարավորություն «վերագնելու անցյալի իրենց մեծությունը»:

1990-ական թթ. Թուրքիան փորձեց իրականացնել Եվրասիայում իր գերիշխանության հաստատման երազանքը: Նա չափազանց ակտիվ էր այդ սարածաբանում: Սակայն գործադրած մեծագույն ջանքերը հիմնականում աղարդյուն անցան. թուրքական դիվանագիտությանը չհաջողվեց հասնել ցանկալի արդյունքների: Այն փաստորեն կրեց ծանր դարձություն Կենտրոնական Ասիայում եւ արձանագրեց միայն սահմանափակ ձեռքբերումներ Կովկասում: 2000-ականների սկզբին շատ թուրք մասնագետների ու ֆաղափական գործիչների համար դարձավ, որ Թուրքիան չի հասել սարածաբանում դեկավար դեր ստանձնելու իր գլխավոր ստրատեգիական նպատակին: Ինչդեպ վկայում են «Արդարության ու զարգացման կուսակցության» կառավարության վերջին ֆայլերը, Եվրասիական հայեցակարգի ազդեցությունը Թուրքիայի արձափին ֆաղափականության վրա ուժեղանալու միտում է դրսևորում: Այդ հայեցակարգի ազդեցության ներքո իրականացվող արձափին ֆաղափականության կոնկրետ դրսևորումների մնությունը դուրս է սույն հոդվածի շրջանակներից:

**ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱԶԳԻ՝
ՈՒՄՍԱՅԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ
Արաբս Փառայան**

Միջազգային հարաբերությունների արդի փուլում գնալով ավելի ակնհայտ է դառնում ֆաղափական գործընթացների վրա իսլամական գործոնի ազդեցությունը: Այն իրադարձությունները, որ տեղի են ունենում իսլամի ավանդական սարածման շրջաններում, թույլ են տալիս ենթադրել, որ իսլամադավան երկրներին միավորող կրոնական, դասնաֆաղափական եւ մշակութային ընդհանրությունները դեռեւս խիստ էական են: Ձգտելով ուրվագծել իսլամական աշխարհի սահմանները՝ մահմեդական արդի հեղինակները նշում են, որ ամբողջ աշխարհի իսլամադավան բնակչությունը ձեւավորում է իսլամական ազգ՝ ունմա: Հենց այսպես է ներկայացված իսլամի աշխարհը ֆարեգներում, որ թողարկում են իսլամական ամենասարբեր կազմակերպությունները:

Ունման բոլոր մահմեդականների եղբայրության եւ միասնության գաղափարն է՝ անկախ ազգային, ռասայական եւ սոցիալական դասկանելությունից: Ունմա հասկացությունը ձեւավորվեց 7-րդ դարում, Արաբական թերակղզում, Մուհամմադ մարգարեի ֆարոզչական գործունեության ընթացքում: Ունման մահմեդական հավասացյալների համայնքն էր, որին համախմբում էր հավասքը միակ աստծո նկատմամբ: Նորադավանների համայնքը ղեկավարում էր Մուհամմադ մարգարեն, որ մարմնավորում էր ինչդեպ հոգեւոր, այնպես էլ ֆաղափական իշխանությունը:

Այսպիսով, իսլամի հայտնվելով առաջացավ նոր ինստիտուտ՝ հավասացյալների համայնքը, որը արաբամահմեդական դեռության ձեւավորման մեջ վճռորոշ նշանակություն ունեցավ:

Իսլամի հաղթանակից եւ արաբական նվաճողական արշավանքներից հետո ունմա ասելով հասկանում էին մահմեդականներով բնակեցված սարածք: Այն արսահայտում

էր նաեւ խալիֆայության գաղափարը: Իսլամում եւ իսլամական ղեռնության մեջ կրոնականի եւ ֆաղափականի անփակելի միասնությունը խորհրդանշում էր ունմայի գաղափարը:

Ունմա արտահայտությունը հիշատակվում է Ղուրանում: Իսլամական միասնության կողմնակիցները հաճախ են վկայակոչում Ղուրանի հետեւյալ այսքը. «*Եվ ամուր բռնե՛ր այն թարանից, որն ալլահը (մեկնեց ձեզ -Ա.Փ.) եւ մի՛ բաժանվե՛ր իրարից*» (3; 102):

Իսլամական աշխարհի հոգեւոր միասնության համար բացասական հետեւանքներ ունեցավ Օսմանյան կայսրության եւ Պարսկաստանի մրցակցությունը իսլամական աշխարհում գերակայության հասնելու համար: XVI դարի վերջին զգալիորեն խորացավ հակասությունը իսլամի սուննի եւ շիա ուղղությունների միջեւ, որը երեւան էր եկել իսլամի սկզբնավորման առաջին դարում:

XIX դարի երկրորդ կեսին իսլամական ունմայի սկզբունքը ծառայեց համաիսլամականության (Pan islamism) գաղափարախոսությանը, որը կառված է Ջամալ ադ-Դին ալ-Աֆղանի անվան հետ: Պանիսլամիզմի շեսաբանն առաջ ֆաշեց իսլամական աշխարհի կրոնաֆաղափական, սնսեսական եւ մշակութային սերտ համագործակցության գաղափարներ՝ իսլամական միասնության գրավականը համարելով ունմայի համերաշխությունը: Ալ-Աֆղանին հակված էր կրոնականին հակադրել ազգայինը: Նրա կարծիքով՝ «մահմեդականները չգիտեն մի այլ իսկական ազգություն, բացի իրենց կրոնից», այդ իսկ Պասճառով ազգայնականությունը չի կարող առաջնորդել իսլամական ունմային:

XIX դարի վերջին եւ XX դարի սկզբին իսլամական միասնության գաղափարը դարձավ գաղութախրության մեջ զսնվող Ասիայի եւ Աֆրիկայի մահմեդական ժողովուրդների՝ անկախության համար մղված թայֆարի կարեւոր գործոններից մեկը:

Առաջին աշխարհամարտից հետո իսլամադավան երկրներում տեղի ունեցած գործընթացները նախադրյալներ

ստեղծեցին լուսնի լույսի հակադրական ստեղծումներ, մասնավորապես՝ ազգայնականության զարգացման համար, որն անկախության համար մղվող ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարական հիմքն էր: 1924թ. Խալիֆայությունը խորհրդանշող Օսմանյան կայսրության փլուզումը, Թուրքիայում ազգայնական ուժերի հաղթանակը, ինչպես նաև Ազգերի լիգայի մանդատային համակարգի ստեղծումը նույնպես մասնակցեցին մահմեդական երկրներում սեղանային ազգայնականության ձևավորմանը: Երկրորդ աշխարհամարտից հետո, հասկալի 1950-60-ականներին, երբ իսլամադավան երկրների մի զգալի մասը ձեռք բերեց անկախություն եւ ինքնիշխանություն, ազգայնականությունը դարձավ ֆաղափական մտքի մեջ գերիշխող ուղղություններից մեկը: Իսլամադավան ժողովուրդների մեջ ազգային գիտակցությունը հանգեցրեց նրանց կողմից «ազգ» (nation) հասկացության ժամանակակից ընկալմանը եւ ունեւայի՝ մահմեդական համայնքի ավանդական դասկերացման վերափոխմանը: Ունեւայի դասական նշանակության հետընթացը առանձնապէս ակնհայտ կերպով դրսեւորվեց արաբական ազգայնականության (Pan Arabism) գաղափարախոսության մեջ, որի հիմքում արաբների դասական, էթնիկական, լեզվական, մշակութային եւ աշխարհաբանական միասնության գաղափարն է:

Միեւնույն ժամանակ հարկ է նշել, որ իսլամադավան ժողովուրդների շրջանում ազգայնական շարժումների դրսեւորումը չի սարխլեց իսլամի դիրքերը: Իսլամը շարունակում էր կարելու դերակատարություն ունեւալ մահմեդական ժողովուրդների հոգելու եւ մշակութային կյանքում, իսկ հասարակության բարոյական, սոցիալական եւ կենցաղային կողմերը շարունակում էին դայնամաւորվել Ղուրանով եւ Շարիաթով:

Չի սամրեց նաեւ ունեւայի ինքնության գաղափարը, իսկ իսլամի ֆաղափականացման դրսեւորումներն ավելի ակնհայտ դարձան: 1960-70-ականներին միջազգային հարաբերություններում իսլամի ներգործութայնը լայն թափ սսացան իսլամական համերաշխութայնը

միջված շարժումները, ընդլայնվեց եւ ամրադնդվեց իսլամական ղեկավարությունների համագործակցությունը ոչ միայն երկկողմ հարաբերությունների շրջանակում, այլև բազմակողմ, սարածաշրջանային եւ այլ մակարդակներում, ներառյալ ոչ իսլամական ղեկավարություններում իսլամական փոփոխմանությունները: Միջազգային հարաբերություններում առկա ճգնաժամային իրավիճակը, հակասությունը երկու գլխավոր սոցիալ-ֆաղափական համակարգերի միջեւ, խթանեցին Արեւելիում առանձին միջազգային կազմակերպությունների գործունեությունը, որոնք առաջադրում էին արդեն մշակական դարձած խնդիրների լուծման սեփական մոտեցումները, այդ թվում՝ կրոնական հենքի վրա, ինչպես նաեւ ձգտում էին ստանձնել իսլամական աշխարհի գաղափարական եւ ֆաղափական ղեկավարումը: Այս ամենին նդասեց նաեւ այն հանգամանքը, որ «երրորդ աշխարհում» հայտնված մահմեդականներին չէր բավարարում միջազգային հարաբերություններում իրենց զբաղեցրած դիրքը: Տնտեսական հետամնացությունը, կախվածությունը նախկին մեծտղութիաներից, հիասթափությունը արեւմտյան արժեքների նկատմամբ, մահմեդական ժողովուրդների առաջ ծառայած եւ չլուծված հիմնախնդիրները խթանեցին իսլամական ֆաղափական արմատական շարժումների սկզբնավորումը, որոնց գաղափարախոսությունը խարսխվեց իսլամական սկզբունքների վրա: Առաջնահերթություն ձեռք բերեց աշխարհի զարգացման իսլամական ուղու տեսությունը, իսկ իսլամական համագործակցությունը դայանավորվեց իսլամական համերաշխության եւ եղբայրության գաղափարներով:

Միջազգային իսլամական համերաշխության գաղափարն ամրագրվեց 1969թ. Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպության (ԻԿԿ) ստեղծմամբ, որը փորձեց համակարգել մահմեդական ժողովուրդների եւ ղեկավարությունների համընդհանուր հետաքրքրությունները: Կազմակերպության գաղափարախոսությունը խարսխվեց իսլամական ազգի միասնության ու եղբայրության սկզբունքների վրա: Ունայի գաղափարը կարելի է բնորոշել իբրեւ ամենակարեւոր եւ հիմնարար սկզբունքը, որը դառնում է հայտարարվեց 1981թ.

իսլամական ղեկավարությունների Մեքայի գագաթաժողովում, ուր միաձայն ընդունված հռչակագրում սրված է ունմայի սահմանումը. «Բոլոր մահմեդականները, որոնք թեև տարբերվում են լեզվով, մազկի գույնով, բնակության վայրով, մի ազգ են. նրանց միավորում է նույն հավատքը, նրանք շարժվում են նույն ուղղությամբ, ունեն մշակութային ընդհանուր ժառանգություն, աշխարհում ունեն նույն առաքելությունը»:

Իսլամական ազգ հասկացությունը վերաբերում է առանց բացառության բոլոր մահմեդականներին, իսկ ունմայի առաջընթացը դայանավորված է իսլամով: ԻԿԿ գաղափարական-ֆաղափական հայեցակարգում իրենց ուրույն տեղն ունեն իսլամական ունմայի վերջնական նոտասակների եւ դրանց հետ կապված իսլամի գլոբալ ռազմավարության հարցերը: Ըստ այդմ՝ իսլամական ազգը, որ սփռված է աշխարհի տարբեր մասերում եւ տիրապետում է հսկայական ռեսուրսների, կարող է ազդեցիկ դիրքեր նվաճել աշխարհում եւ լավագույն հավասարակշռություն ստեղծել հոգուս ողջ մարդկության: Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը սահմանել է նաեւ ունմայի դարսավորությունները, որ վերաբերում են իսլամի երբեմնի փառքի եւ ֆաղափակրթության վերականգնմանը՝ որդես համաաշխարհային խաղաղության գրավական:

1997թ. իսլամական ղեկավարությունների ղեկավարների Թեհրանի գագաթաժողովում ունեցած ելույթում Իրանի հոգեւոր առաջնորդ այաթոլլա Խամենեին մասնավորապես ասաց. «Մենք եղբայրներ ենք՝ ամբողջովին կապված միմյանց հետ Ղուրանի հավատքով եւ մեկ միասնական մարմին ենք՝ Ունմա անունով՝ անկախ դասմական, աշխարհագրական եւ ֆաղափական տարբերություններից»:

Մահմեդական ժամանակակից տեսաբաններից շատերի կարծիքով, չնայած տարբերություններին եւ բազմազանությանը, իսլամական աշխարհը միասնական է եւ ներկայանում է որդես մեկ հզոր ունմա, որին նոտասում է իսլամի միավորիչ դերը: Ունմայի համերաշխության դրսեւորումներից են իսլամական ամենամյա ուխտագնացությունը Մեքա եւ նրա

ողջ ծիսակարգը:

Սակայն իրատեսական չի լինի կարծել, որ ունճան միասնական է գործնականում: Այսօր ունճայի առաջ ծառայած են մի շարք խնդիրներ, ինչդիպիք են՝ եղբայրաստան դասերազմները, դավանաբանական սարբերությունները, միջխլամական հակասությունները, սոցիալ-սնեստական դժվարությունները, արեւնջան ազդեցությունը, իսլամական վերածննդի անհրաժեշտությունը եւ այլն: Իրենց հերթին, մահմեդական ղեշությունների միջեւ առկա են քաղաքական, սնեստական, մշակութային, լեզվական, էթնիկ, դավանաբանական եւ աշխարհաքաղաքական մի շարք սարբերություններ, որոնք հակասության մեջ են իսլամական ազգի գաղաքարի հեշ, որին խոչընդոտող գործոններից է նաեւ ազգայնականությունը: Իսլամական ազգի եւ համախլամականության գաղաքարներն անընդունելի են ժամանակակից ազգ-ղեշության (nation-state) շեսանկյունից, որի շրջանակներում մահմեդականներն իրենց համարում են ոչ թե ունճայի, այլ ազգ-ղեշության ներկայացուցիչ, ասենք՝ եգիպտացի, սուդանցի, սիրիացի, ալժիրցի, դակիսանցի եւ այլն: Մահմեդական ղեշությունների մի մասն աշխարհիկ բնույթ ունի եւ տուրք է տալիս աշխարհիկ գաղաքարախոսությունների: Այսօր իսլամական աշխարհում հաճախ են քննարկումներ ծավալվում աշխարհիկ եւ իսլամական հասարակության ընտրության հարցի շուրջ:

Եղած հանգամանքները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ միջազգային արդի հարաբերություններում քործ է արվում ունճայի եւ իսլամական միասնության սկզբունքներն օգտագործել քաղաքական դիտարկությունների համար: Այս ռազմավարության նդաշակը միջազգային իսլամական բեւեռի ստեղծումն է, որը կփոխի ուժերի հաշվեկշիռը հօգուտ մահմեդականների: Միեւնույն ժամանակ չղեշ է մոռանալ, որ մահմեդականները դեռեւս երկու ինքնության (identity) կրողներ են՝ *ազգի* (nation) եւ *իսլամական ունճայի* (al-um-mah al-islamiyya):

ԱՄՆ ՈՒ ԵՎՐՈՊԱ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԾԱԿԱՏԱԳԻՐ Ֆրենսիս Ֆուկույամա

Նախորդ երկու տարիներին մենք ականատեսը եղանք Իրաֆի ղափառազմի սանձազերծման եւ այդ երկրի զավթման հարցերով ԱՄՆ ու Եվրոպայի եւ, մասնավորապես, ԱՄՆ եւ Ֆրանսիայի միջեւ վիհի խորացման: Այդ ընթացքում Միացյալ Նահանգների եւ Ֆրանսիայի դիրքորոշումների սկզբունքային տարբերությունների վերլուծության բազում փորձեր են արվել: Որոշ մեկնաբաններ նույնիսկ լղնդում էին, թե իրաֆյան խնդիրը առանցքային հարցերում ՆԱՏՕ-ի ներսում ղառակսման ղառճառ է դարձել: Տվյալ խնդրի շուրջ բանավեճն արդեն երկար ժամանակ է զնում: Արդյո՞ք դա չսկսվեց դեռ այն ժամանակ, երբ Ֆրանսիան հանդես եկավ զլոբալացման՝ որդես աշխարհի ամերիկանացման անցանկալի ասղեկսի դեմ:

Իմ կարծիքով, մերկայիս դիվանագիտական ճգնաժամը ԱՄՆ ու Եվրոպայի միջեւ՝ իմֆնիշխանության կամ միջազգային կազմակերպությունների դերի հարցերում, զգալիորեն խոր տարածայնությունների նշան է: Սակայն ինձ թվում է, որ դրանք իմֆնին այնքան էլ էական չեն մեկ այլ խնդրի համեմատ, որին բախվում են Հին ու Նոր աշխարհամասերը: Այս խնդիրը վերաբերում է ոչ թե տեսական սկզբունքներին, այլ այն ընդհանուր հետազոծին, որին մոտ աղազայում կիտեսի այդ աշխարհամասերից յուրաքանչյուրը:

Սոցիալական փոխակերման գործընթացները մի երկրում կարող են ավելի արագ զարգանալ, քան մյուսում: Բայց փաստ է, որ բոլոր երկրներում էլ, վաղ թե ուշ, տեղի են ունենալու փոփոխություններ՝ ղայմանավորված մերկա դարաշրջանի տեսնիկական առաջընթացի զերակայությամբ: Այստիսով, զլոբալացումը, որում ֆրանսիացիները տեսնում էին Ամերիկայի կողմից իրենց մշակութային արժեքների համակարգ մերսուծելու փորձ, փաստորեն, արդիականացման համակողմանի գործընթացի նշան է: Հնարավոր է, որ Ամերիկան մյուս երկրներից ավելի շուտ է բախվել այդ

գործընթացին, բայց, անուշտ, նրանք էլ են ընկնելու դա ազդեցության տակ: Արդիականացման այս զարգացումներն արագացվեցին «Մեծ ցնցման» արդյունքում, որն արդեն անցած դարի 60-ականներին սասանեց բոլոր զարգացած ինդուստրիալ հասարակությունների հիմքերը:

Այս սոցիալական ցնցումն առաջացավ երկու գլխավոր տեխնոլոգիական փոփոխությունների լուրջ ազդեցությամբ: Մի կողմից՝ իրականացվեց անցում ինդուստրիալ հասարակությունից դեպի տեղեկատվական աշխարհ, որտեղ մտավոր աշխատանքը փոխարինեց ֆիզիկականին: Մյուս կողմից՝ ի հայտ եկան կենսաբժշկական լուրջ առաջընթացներ (լատինական՝ *artefactum*), որոնք հնարավոր դարձրին զուգավորման որոցեսի բացակայության դեպքում կենդանի օրգանիզմների վերարտադրումը:

Այս ցնցումը զարգացած արդյունաբերական երկրներում հանգեցրեց միլիոնավոր կանանց սոցիալական դերի բարձրացմանը եւ փոխեց տրամադրված ու կանանց հարաբերությունների բնույթը, որն էլ հսկայական ազդեցություն թողեց ընտանեկան արժեքների, դաստիարակության, հանցագործության եւ, ընդհանուր առմամբ, համատեղ ընտանեկան կյանքի հայեցակարգի վրա: Այդ գործընթացի հետեւումն էր մեծ հիմնա եմ սկսում հասկանալ: Այս ցնցումը սկանդինավյան երկրներում եւ Հյուսիս Ամերիկայում շատ ավելի վաղ է տեղի ունեցել, քան Արեւելյան ու Արեւմտյան Եվրոպայում եւ Ճապոնիայում: Բայց որտեղ էլ դա տեղի ունենա, հասարակության համար նրա հետեւումն էր ամենուր էլ միեւնույնն են լինելու:

Կենսաբանական վերարտադրման բնութագրային փոփոխությունները չէին կարող ազդեցություն չթողնել ընտանեկան արժեքների վրա: Զարգացած երկրներում, այդ թվում նաեւ Ճապոնիայում, ծնելիությունը կտրուկ նվազել է: Ֆրանսիայում գրանցվել է 19-րդ դարից ի վեր ծնելիության ամենամեծ անկումը: Զարգացած լուրջ առաջընթացներում ժողովրդագրական անկումը հասել է սղառնալից չափերի, ինչը հանգեցրել է նրան, որ տարեկան այդ երկրների բնակչությունը միջին հաշվով նվազում է 1%-ով: Իսկ ինչ

վերաբերում է միջին սարիֆին, ադա այն չի դադարում աճել, եւ այդ գործընթացը սասկանում է:

21-րդ դարի կեսերին Եվրոպայի բնակչության միջին սարիքը գրեթե կհասնի 60-ի: Ոչ ոք երբեք չի ամրել այնպիսի հասարակությունում, որտեղ բնակչության ճնշող մեծամասնությունը կենսաբանական վերաբարձման համար կան չափազանց երիտասարդ է, կան չափազանց ծեր: Արդյունքում ճադոնիան ու Եվրոպան կվերածվեն սարեց բնակչությամբ կղզյակների, որոնք շրջադասված կլինեն զարգացող երկրներով, ուր բնակչության միջին սարիքը կհամադասասխանի դասնականորեն ձեւավորված նորմային, այսինքն՝ 20 սարեկանին: Այս ժողովրդագրական փոփոխություններն արդեն հանգեցրել են ֆաղափական հեճեւանմների, այսինքն՝ անհրաժեշտ են դարձել ներգաղթողների մեծ հոսքը, որոնք աշխարհի ամենաաղբաս եւ մշակութային սարասեռ սարածաշրջաններից հորդել են դեմի զարգացած երկրներ:

Այսպիսով, հեճինդուսրիալ երկրների ընդհանուր հեճագիծը զարգանում է բազմամշակութային հասարակության սեղծման ուղղությամբ: Սակայն զարգացած երկրների՝ սեփական դասնական արժեքներին հավասարիմ բնակչությունը դժվարությամբ է ընդունում այդպիսի հասարակության սեղծման գաղափարը: Այնուամենայնիվ, ԱՄՆ մշակութային բազմազանությունը, ինչը եվրոպացիների ֆննդադասության առարկան է, շուտով դրսեւորվելու է հեճինդուսրիալ զարգացման շրջան ամրող բոլոր երկրներում: 50 սարի առաջ Սոփիակ սան սերերը բացահայտրեն խոսում էին Ամերիկայի մասին՝ որդես ֆրիսոնեական երկրի: Այսօր նույնիսկ նախագահ Բուլը, որ հաճախ է արտահայտում իր անձնական հայացքները, չի հանդգնի հրադարակայնորեն այսպիսի ձեւակերտում օգտագործել:

Մոս սարիներս ԱՄՆ-ին ու Ֆրանսիային սղասվում է ներգաղթողների հոսք, եւ շաս բան կախված կլինի ներգաղթածներին սեփական դասնական մշակութային ինստրեկտու այդ երկրների ունակությունից:

Գլխավորապես բնական ներքին գործընթաց է, որը շարունակվում է մի քանի տասնամյակ: Այնպես որ, 21-րդ դարում հեթինդուստրիալ հասարակություններին հարկ է լինելու բախվել ամերիկյան մշակույթի այն տարրերին, որոնք եվրոպացիների համար այսօր մեծելի են:

«Le Figaro»

Հունվարի 1-ին լրանում է Գարեգին Նժդեհի ծննդյան 118-ամյակը

ՑԵՂԱԿՐՕՆՆԵՐՈՒՄ՝

Դու գիտես դասական դասնութիւնը, որ խօսելով
Լիկուրզոսի մասին, ասում է -

Բարեկարգելով Սդարսան (ուր ֆաղաֆաղները, մոռացած
իրենց անձը, կադրէին միայն հայրենիքի համար, ուր մոռահաս
սերունդը կը մարզուէր յաղթանակելու արուեստի մէջ, ուր
ամէն մարդ եւ բոլորը կերգէին՝ փառաբանելով հերոսներին
ու դարսաւելով երկչոսներին)՝ Լիկուրզոսը ժողովի հրաւիրեց
ժողովուրդը եւ ուզեց, որ նա երդուի, թէ իր բացակայութեան
ժամանակ լիցի չխախտէ իր ստեղծած օրէնքները:

Ժողովուրդը կասարեց մեծ օրէնսդրի եւ հայրենասէրի
ցանկութիւնը - երդուեց, որից յետոյ Լիկուրզոսը թողեց իր
հայրենիքը, հեռացաւ:

Եւ որդէսզի սդարսացիներին չազատէ իրենց երդումից,
նա վճռեց կամաւորապէս մեռնել՝ հեռու Սդարսայէն:

* * *

Ուխտակիցներ,

Ես ցեղի խօսքը, դատարաններ, օրէնքներ ֆարգեցի ձեզ: Ու
երբ դուք երդուեցիք՝ մնալ հաւատարիմ ցեղակրօն անուան եւ
դաւանանքին՝ ես հեռացայ:

Այժմ աշխարհագրորէն Եւրոպայի հեռու եմ ձեզնից, բայց
սդարսացի օրէնսդրի վերջին ֆայլին դիմելու դատարան չունիմ,
որովհետեւ խորապէս հաւատում եմ ձեր ուխտի սրբութեան եւ
անխախտութեան: Զէ՞ որ դուք ուխտեցիք հաւատարիմ մնալ
ձեր ցեղին: Իսկ ցեղակրօնի համար հաւատարիմ մնալ՝

* Հայրենիքում տպագրվում է առաջին անգամ:

նշանակում է ամէն or, ժամ, վայրկեան հոդաւանով լսել այն սրբազան ձայնը, որ զրնգում է իր արիւնի մէջ եւ ասում՝

«Ես հայ եմ եւ եօթնիցս հոդաւ եմ, որ հայ եմ: Ես ի՛նքեղի զաւակն եմ, եւ ահա՛ օտարութեան մէջ իսկ, Տեղակրօնութեան շնորհիւ, ի՛ր կաթը կը ծծեմ»:

* * *

Տեղակրօններ,

Ասել՝ «Ես մարդ եմ», առանց ասելու՝ «Ես հայ եմ», նշանակում է մեղանշել ե՛ւ հայութեան, ե՛ւ մարդկութեան դէմ:

Սո՛ւն է, չկայ եւ յիշի չլինի վերացական, ցեղօրէն անկերտարան մարդը:

Կայ եւ կը մնայ ցեղադէմ մարդը – ֆրանսացին, անգլիացին, ռուսը, լեհը, արաբը, հայը – կայ ցեղորոշ մարդը:

Չկայ անկերտարան մարդկութիւն – կան մարդկային ցեղեր: Չկայ մարդկութիւն – կայ նրա գաղափարը, անունը միայն:

Եթէ գոյութիւն ունենար մարդկութիւնը՝ լոյսի եւ աշխատանքի մեր արդար ցեղի կէսն սղաննող թուրը չէր մնայ անդա՛սիժ:

Եթէ գոյութիւն ունենար մարդկայնութիւնը՝ Տմարդ աշխարհը Լոզանում չէր սեղմի թուր փաշաների հայ արիւնով ներկուած ձեռքերը, եւ եղբայրութիւն կեղծող Մոսկուան շնորհաւ չէր համբուրուի ֆէմալական Անգորայի հետ:

Մարդկութիւն, մարդկայնութիւն – դեռ սնամէջ բառեր են, հեզմանքը գայլ-ազգերի:

Եթէ այդդէս չլինէր՝ հայութեան անհայրենիք մասը Յիսուսի նման չէր շարունակի նախանձել բոյն ունեցող երկնքի թռչուններին:

Այդ այդդէս լինելով հանդերձ, դէ՛սք է ծառայել մարդկութեան, այո՛, դէ՛սք է ծառայել, սակայն, մե՛ր ցեղի միջոցաւ, մե՛ր ցեղին ծառայելով - ատրելով ու ստեղծագործելով որդէս հայ մարդ:

Մարդ դառնալու համար, դէ՛սք է ցեղօրէն մարդ մնալ,

որովհետև՝

Ամէն այլասերուած դիմակազրկում, այլանդակում է հոգեդէս, դառնում անստեղծագործ, ֆանդիչ ուժ, թճնամի՛ մարդկութեան:

Ամէն այլասերուած դժբախտանում է՝ կորցնելով կեանքն ու աշխարհը թարմ եւ անմիջական կերպով զգալու եւ ընդունելու իր կարողութիւնը:

Ամէ՛ն այլասերուած բնազդաբար եւ արդարօրէն արհամարհում է, անկախ իր ընկերային դիրքից:

Այսպէս է դասժում ցեղի արիւնը:

* * *

Ուխտակիցներ,

Եւ ո՛չ մի զիջում մեր ցեղային անհասկանութիւնից եւ արժանադատութիւնից:

Դա դեռ չգոյ մարդկութեան եւ հայութեան շահն է դաժանջում:

Բարձրէ՛ն, բարձրէ՛ն դիտէ՛ք – հեռուն՝ մեր ցեղի անցեալն ու ապագան տեսնելու համար, հայոց անցեալի խորհուրդը եւ ապագայի հրայրը աղբելու համար:

Արդէ՛ք ցեղօրէն, ցեղի՛ համար, ցեղակրօնաբար: Որդէսզի ձեր միջոցաւ հայ սփիւռքի նորահաս սերունդը խորադէս գիտակցի թէ - աններելի վատութիւն է՝ սեփական արժէքների ուրացումի գնով օտար ազգերի մէջ կեղծ իրաւահաւասարութիւն փնտռելը:

Հասկանա՛նք - ճճմարիտ իրաւահաւասարութիւնը հնարաւոր է միայն եւ միմիայն սեփական արժէքների միջոցաւ:

Իսկ արժէքներ ստեղծում է ան, ով ստեղծագործ է:

Իսկ ստեղծագործ է ան, ով չի մեղանշում իր ցեղային մախաէութեան՝ իր ցեղի արիւնի դէմ:

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

ԱԶԳԱՅԻՆ ԶԳԱՑՈՒՄ ԵՎ ԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ..... 1

Ռուբեն Սաֆրասյան
ՊԱՅՊԱՆՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԻԲՐԵՎ
ԱՇԽԱՐՀԸՆԿԱԼՈՒՄ 3

Մուսեղ Լալայան
ՀԱՅ ԵՎԵՂԵՑՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ 9

Գագիկ Տեր-Հարությունյան
ՆՈՐ «ՍԱՌԸ ՊԱՏԵՐԱԶՄ»..... 15

Գագիկ Տերսերյան
ՎՐԱՍՏԱՆ. ՆԵՐՔԻՆ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐ ... 20

Դավիթ Հովհաննիսյան
ԱՄՆ ՄԻՋԻՆԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆՈՐ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 24

Ռուբեն Սաֆրասյան
ԹՈՒՐԵԽԱՅԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ.
ԵՎՐԱՍԻԱՅԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ 32

Արաֆ Փառայան
ՆԿԱՏԱՌՈՒՄՆԵՐ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԱԶԳԻ
ՈՒՄՍԱՅԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ 39

Ֆրենսիս Ֆուկույամա
ԱՄՆ ՈՒ ԵՎՐՈՊԱ. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԵԱԿԱՏԱԳԻՐ..... 45

Գարեգին Նժդեհ
ՑԵՂԱԿՐՕՆՆԵՐՈՒՆ 49

*Շաղիկի վրա տպակերպած է
Բայազետի քերդը*

«ՀԱՆՐԱՊԵՏԱԿԱՆ», Հայասանի
Հանրապետական կուսակցության հրատարակություն

Խմբագրական խորհուրդ

Երեւան, 375090, Մելիք-Աղամյան 2: Հեռ. 58 04 91, 58 04

83:

Էլ. փոստ hanrapetakan@hkh.am:

Հիմնադիր Հայասանի Հանրապետական կուսակցություն:

Թուղթը օֆսեթ, ֆորմատը 70*108 1/16:

Պայմանական 3,25 մամուլ: Տղաֆանակը 1000:

Տառատեսակը «Arial Armenian» եւ «Vs Helvetica»:

Վկայական ՕՍՄ 000176:

Տղագրվել է «Ամարաս» տղարանում: